

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

KATEDRA PEDAGOGIKY A PSYCHOLOGIE

Volný čas dětí a mládeže ze sociálně znevýhodněných rodin

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vedoucí bakalářské práce:

Mgr. Radek Cvach

Vypracovala:

Táňa Graňáková

České Budějovice 2011

UNIVERSITY OF SOUTH BOHEMIA ČESKÉ BUDĚJOVICE

FACULTY OF EDUCATION

DEPARTMENT OF PEDAGOGICS AND PSYCHOLOGY

**Leisure Time of Children and Youths from Socially
Disadvantaged Families**

BACHELOR WORK

Bachelor leader

Mgr. Radek Cvach

Author

Táňa Graňáková

České Budějovice 2011

Prohlášení

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracoval/a samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění, souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

Datum

Poděkování

Děkuji panu Mgr. Radku Cvachovi za velmi užitečnou metodickou pomoc, kterou mi poskytl při zpracování mé bakalářské práce.

BIBLIOGRAFICKÁ IDENTIFIKACE

Název bakalářské práce: Volný čas dětí a mládeže ze sociálně znevýhodněných rodin.

Pracoviště: Katedra pedagogiky a psychologie Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity

Jméno a příjmení autora: Táňa Graňáková

Studijní obor: Sociální pedagogika

Vedoucí práce: Mgr. Radek Cvach

Rok obhajoby: 2011

ANOTACE

V bakalářské práci jsem se zabývala tématem trávení volného času dětí a mládeže ze sociálně znevýhodněných rodin. Pokusila jsem se zmapovat, jak děti a mládež ze sociálně znevýhodněných rodin tráví volný čas, jaké podněty k trávení volného času nabízí těmto dětem jejich rodina, a zda děti z těchto rodin využívají volnočasové aktivity organizované institucemi.

Klíčová slova: rodina, výchovné styly, sociální znevýhodnění, vyloučená lokalita, volný čas a jeho další specifika.

BIBLIOGRAPHICAL IDENTIFICATION

Thesis title: Leisure Time of Children and Youths from Socially Disadvantaged Families.

Place of work: Department of Pedagogics and Psychology, Pedagogical Faculty, University of South Bohemia

First and last name of the author: Táňa Graňáková

Field of study: Social Pedagogy

Bachelor leader: Mgr. Radek Cvach

Year of defence: 2011

ANNOTATION

In the Bachelor work I focused on the theme of leisure time activities for children and youth from socially disadvantaged families. I tried to map out how the children and youth from socially disadvantaged families spend their leisure time, which suggestions from their families are offered to them to spend their free time and whether the children of these families are using leisure time activities organized by institutions.

Key words: family, educational styles, social disadvantage, excluded locality, leisure time and other specifics.

OBSAH

ÚVOD	8
I. TEORETICKÁ ČÁST	9
1 VÝZNAM RODINY NA OSOBNOSTNÍ VÝVOJ DÍTĚTE	10
1.1 Rodina a její význam pro rozvoj jedince	10
1.2 Výchova v rodině a její vliv na osobnost jedince	13
1.3 Sociální znevýhodnění	16
1.4 Příčiny a důsledky sociálního znevýhodnění	18
2 VOLNÝ ČAS DĚTÍ A MLÁDEŽE	22
2.1 Vymezení pojmu „volný čas“	22
2.2 Některé pohledy na volný čas	23
2.3 Volnočasové aktivity	25
2.4 Instituce poskytující volnočasové aktivity pro děti a mládež	27
2.5 Činitelé ovlivňující volný čas dětí a mládeže	30
II. PRAKTICKÁ ČÁST	34
1 CÍLE ŠETŘENÍ A HYPOTÉZY	35
1.1 Cíl práce	35
1.2 Výzkumné metody	35
1.3 Charakteristika výběrového souboru	36
1.4 Výsledky šetření	37
1.5 Shrnutí	46
ZÁVĚR	48
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	50
SEZNAM PŘÍLOH	52

ÚVOD

Pro svou bakalářskou práci jsem si vybrala téma „trávení volného času dětí a mládeže ze sociálně znevýhodněných rodin.“ Již dva roky pracuji jako sociální pracovníce v neziskové organizaci, která se snaží poskytovat takové sociální a zdravotnické služby, programy a aktivity, které napomáhají ke snížení výskytu rizikového chování dětí a mladistvých, ke zvýšení pocitu bezpečí občanů, k prevenci sociálního vyloučení a k vyšší uplatnitelnosti ohrožených skupin na trhu práce.

Působím na pozici terénní pracovníce a mojí pracovní náplní je převážně práce se sociálně znevýhodněnými rodinami. Právě to byl hlavní důvod, proč jsem si toto téma vybrala. Práce s těmito klienty spočívá převážně v prevenci či zmírnění sociálního vyloučení a minimalizaci sociálně patologických jevů. Jde o to rozvíjet praktické dovednosti klientů týkající se hospodaření, orientace ve financích, vyřizování běžných záležitostí na úřadech atd. Cílem je posilovat jejich kompetence k samostatnému zvládnutí vlastní tíživé situace a pomoci jim začlenit se plnohodnotně zpět do společnosti.

Bakalářská práce je rozdělena na dvě části. V první, teoretické části, se pokusím vymezit základní pojmy jako: rodina, výchovné styly, sociálně znevýhodněná rodina, vyloučená lokalita, volný čas a jeho další specifika.

Praktická část pak bude věnována výzkumu. Jeho cílem bude zjistit, jak děti ze sociálně znevýhodněných rodin tráví volný čas, a zda mají ve svých rodinách podmínky k tomu, aby mohly svůj volný čas účelně využívat. Za tímto účelem jsem provedla výzkumné šetření v rodinách, které můžeme označit jako sociálně znevýhodněné.

Ve výzkumu se zaměřím na rodiny, které mají děti ve věku 6 – 15 let, tedy žáky základní školy. Domnívám se, že tato skupina dětí je zřejmě nejohroženější v inklinaci k rizikovému chování v souvislosti s nevhodnými způsoby trávení volného času. Vidím zde možnost preventivního působení organizací poskytujících volnočasové aktivity a zabránění nebo minimalizaci rizik, která toto chování spouštějí.

Domnívám se také, že způsob trávení volného času úzce souvisí se sociální situací rodiny, která prohlubuje rizika spojená s volným časem. Pokud tato situace v rodině není uspokojivá, může to vést k tomu, že děti tráví volný čas pasivně a jsou vystaveny negativnímu působení činitelů, které bývají příčinou následného rozvoje sociálně patologických jevů.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1 VÝZNAM RODINY NA OSOBNOSTNÍ VÝVOJ DÍTĚTE

V této kapitole se pokusím zamyslet nad významem rodiny a jejím vlivem na utváření osobnosti dítěte. Dále se zde soustředím na vymezení pojmu sociálně znevýhodněné prostředí, na příčiny jeho vzniku a jeho důsledky v kontextu trávení volného času dětí.

1.1 Rodina a její význam pro rozvoj jedince

Rodina tvoří základní článek společnosti. Je to právě rodina, která se o jedince začne starat hned po příchodu na svět a pokračuje v péči o něj do dospělosti. Vazby v rodině, které vznikají už od raného věku dítěte, sice s postupem věku ztrácejí na intenzitě, ale nikdy se zcela netratí.

Mezi jedinci tvořícími rodinu jsou příbuzenské vazby. Setkáváme se ovšem i s rodinou, která vznikla adoptí některých členů. V naší společnosti se můžeme již běžně setkat i s rodinou neúplnou, kde chybí jeden s rodičů, ať už z důvodu rozchodu nebo rozvodu rodičů či v důsledku úmrtí jednoho z nich.

Setkáváme se s mnoha definicemi rodiny, např. Matoušek¹ definuje rodinu ze dvou pohledů. Popisuje rodinu, v užším, tradičnějším pojetí, jako skupinu lidí spojenou pouty pokrevního příbuzenství nebo právních vztahů (např. sňatek, adopce). V širším pojetí je to pak skupina lidí, která se jako rodina deklaruje na základě vzájemné náklonnosti. Můžeme sem tedy zařadit například skupinu lidí, která dodržuje v obci stejné tradice a zvyky.

V každém případě rodina tvoří systém založený na vztazích mezi jejími jednotlivými členy a jako systém je v rámci společnosti také vnímána.

Rodina by měla být schopna plnit tyto základní funkce:

- **Biologicko-reprodukční** – tato funkce znamená schopnost rodiny mít děti a uspokojit sexuální potřeby partnerů. Dá se tedy říci, že tato funkce slouží k zachování lidstva jako takového. Pokud není tato funkce splněna, může to mít za následek rozpad rodiny jako takové. A zároveň to nese značné riziko z pohledu

¹ MATOUŠEK, O. *Slovník sociální práce*. 2. vyd. Praha: Portál, 2008. s. 179.

státu, který má zájem na tom, aby rodina měla dostatek dětí, které přispějí do ekonomiky státu.

- **Ekonomická funkce** – tato oblast zahrnuje schopnost rodiny hospodařit s finančními prostředky. Pokud není rodina schopna si zajistit dostatek finančních prostředků pro běžnou potřebu, zajišťuje tuto funkci stát pomocí státní sociální podpory, popř. dávek hmotné nouze. Financování státu rodiny tímto způsobem je pro stát značné zatížení. Optimálním stavem by bylo, kdyby rodiny byly schopné zabezpečit svou ekonomickou situaci samostatně. Proto je obecně kladen důraz na schopnost alespoň jednoho z rodičů pracovat a zajišťovat tak stálý finanční příjem rodině. Je také v zájmu společnosti umožnit rodině skloubit tyto činnosti dohromady podporou nejrůznějších forem jiné než finanční pomoci (mateřské školy, zkrácená pracovní doba atd.).
- **Socializačně - výchovná** – sem se řadí výchovné působení na děti, předávání tradic, zvyků, přenos určitého sociálního statusu v rodině, naučení dětí samostatnosti, apod. Zároveň by rodina měla působit na dítě, aby ho postupně připravila na jeho další život, povolání a to vše s ohledem na přání dítěte. Dítě přebírá od svých rodičů jejich vzorce chování a také si osvojuje sociální role, které jsou rozhodující pro jeho další život a významně se podílejí na utváření osobní a sociální identity jedince.
- **Funkce emocionální** – prostřednictvím této funkce rodina dává dítěti pocit jistoty, uznání, je mu nápomocna v uspokojení citových potřeb dítěte. Tato funkce je velmi důležitá. Pokud dítě nemá uspokojené citové potřeby, může to vést k jeho deprivaci. Výchova dětí a emocionální podpora je považována za hlavní soudobou funkci rodiny.² V ideálním případě rodina dítěti poskytuje dostatek podnětů pro kognitivně-emoční rozvoj osobnosti. Pokud dítě tyto podněty nedostává, jeho psychický vývoj může být opožděn ve všech oblastech. Mezi základní potřeby, které by dítěti měla rodina poskytnout, je pocit jistoty. Neuspokojená potřeba jistoty, potažmo bezpečí, vede k tomu, že dítě začne okolní svět vnímat jako ohrožující (protože mu chybí ujištění od rodičů, že ho ochrání a pomůžou mu)

² MATOUŠEK, O. *Slovník sociální práce*. 2. vyd. Praha: Portál, 2008. s. 179.

a následně vzniklá agrese, která je reakcí na pocity ohrožení. Dále dítě potřebuje ocenění. Rodič, který umí své dítě různou formou a ve správný okamžik ocenit a motivovat, posiluje jeho sebevědomí a podporuje ho v rozvíjení jeho kompetencí ke zvládnání nejrůznějších životních úkolů. Pro dítě je důležité i vědomí, že starost, která je mu věnována, neskončí ze dne na den. Ale bude mu věnována, dokud se dítě nezačne osamostatňovat.

Rodina je tedy prostorem, kde si jedinec utváří hodnoty, a učí se řešit konflikty. Je místem, kde od rodičů získává podporu a učí se od nich sociálním dovednostem apod. Rodinná výchova je hlavním a zásadním činitelem, který utváří a ovlivňuje osobnost jedince již od jeho narození.

Pokud rodina dokáže tyto funkce plnit, můžeme říci, že je funkční. Pokud je jedna z funkcí narušena, vyvstává sice v rodině problém, ale rodina může nadále fungovat. V tomto případě hovoříme o rodině dysfunkční. Dysfunkční rodina se projevuje většinou tím, že nejsou daná pravidla, podle kterých by rodina fungovala, vzniklé problémy nejsou řešeny, některé potřeby jedinců nejsou naplňovány, někteří členové rodiny mohou ze systému úplně vypadnout apod.

Nastane-li situace, kdy má rodina funkce narušené zcela, přestane plnit své úkoly. Škodí tak zdravému vývoji dětí nebo ho ohrožuje a není možná sanace rodiny, pak hovoříme o rodině afunkční.³

Existence rodinného systému je velmi křehká a je ohrožována nejrůznějšími vlivy:

- a) vnitřními, kdy ohrožení vzniká uvnitř rodiny, např. je-li narušena jedna z funkcí rodiny – viz dysfunkční a afunkční rodina.
- b) vnějšími, kdy rodinu ohrožují okolní podněty, např. nezaměstnanost a následná chudoba nebo postižení některého z členů rodiny apod. Také toto ohrožení může mít na rodinu velký dopad. Například nezaměstnanost je v současné době problém mnoha rodin. Finanční krize, která je většinou provázena zvýšenou nezaměstnaností, řeší mnoho rodin finančními půjčkami, které nedokáží splácet apod.⁴

³ KRAUS, B. *Základy sociální pedagogiky*. Praha: Portál, 2008. s. 80.

⁴ Ministerstvo práce a sociálních věcí. *Metodická příručka pro výkon terénní sociální práce*, 2007. s. 65 – 144.

1.2 *Výchova v rodině a její vliv na osobnost jedince*

Výchova je činnost, která mění člověka po všech jeho stránkách. Výchovou se člověk učí fungovat ve společnosti, ve které žije. Vždy však záleží, v jaké výchově člověk vyrůstá.

Výchova je velmi důležitá pro každého jedince, ať již hovoříme o výchově rodinné či školní, vždy je důležité, aby tato výchova fungovala a byla dítětem přijímána jako motivace k dobrému fungování ve společnosti.

Kraus⁵ ve své knize uvádí: „Výchova představuje dynamický proces vědomé a řízené socializace a zahrnuje všechny činnosti, které člověka formují pro život v konkrétní společnosti.“

Výchova tedy může být popisována z mnoha úhlů pohledů. Setkáváme se s různým dělením výchovných stylů. Autoři uvádějí několik výchovných stylů, se kterými se člověk může setkat.

Jedno z možných dělení výchovných stylů je níže předložené:

- a) *Demokratický styl výchovy* – tento styl je nejideálnější pro rozvoj dítěte. Rodiče s dítětem diskutují, berou ohledy na názory dítěte. Výsledné řešení problému bývá téměř vždy kompromisem mezi rodičem a dítětem. Dítě vyrůstající v rodině s tímto výchovným stylem je schopno komunikovat ve skupině lidí a získává si snadněji důvěru. Nelze však říci, že lze tento výchovný styl použít u všech věkových kategorií dítěte.
- b) *Autokratický styl výchovy* – tento styl je někdy nazýván autoritativním stylem. Tento styl neposkytuje prostor pro kompromisy. Rodič používá rozkazy a tresty, pokud vyžaduje splnění nějakého úkolu. Výsledkem tohoto výchovného stylu může být, že dítě přestane akceptovat autoritu a může to vést až k agresi proti ní.
- c) *Liberální styl výchovy* – tento styl je specifický tím, že rodič nemá na dítě téměř žádné požadavky. Pokud rodič po dítěti žádá splnění nějakého úkolu, mnohdy nedohlédne na to, zda dítě tento úkol splní. Dítě vyrůstající v tomto výchovném stylu není schopné většího výkonu, má problémy se soustředěním se na problém, jeho práce nebývá moc efektivní.⁶

⁵ KRAUS, B. *Základy sociální pedagogiky*. Praha: Portál, 2008. s. 64.

⁶ ČÁP, J. *Psychologie výchovy a vyučování*. Praha: Karolinum, 1997, s. 336.

V praxi se můžeme setkat převážně s kombinacemi těchto výchovných stylů. Nemusí se nutně objevovat jednotlivě, velkou roli zde hraje i vývojová období jedince. Ne každý styl se může ukázat jako vhodný u různé věkové hranice.

Vágnerová ve své knize hovoří o pozitivní a negativní výchově. Pozitivní výchova je taková, kdy je prostředí, ve kterém jedinec vyrůstá, emočně vyrovnané. Výchova je vedena v rámci demokratického stylu vedení. Tato výchova je využívána asi ve všech rodinách, kde není narušena některá z funkcí rodiny. Pokud hovoříme o negativní výchově, máme na mysli výchovu, kde neprobíhá socializace tak, jak by měla. Jako příklad můžeme uvést rodinu, která neplní, či jen částečně plní některou ze svých funkcí, např. emocionální.⁷

Řezáč⁸ rozlišuje výchovné styly na nevhodné a adekvátní. Jako adekvátní výchovné styly uvádí ty, kdy rodič dokáže aktuálně vyhodnotit situaci, a podle toho jednat. Pokud to rodič zvládne bez nějakého zaváhání, je to dobrý příklad pro dítě, který si tento výchovný styl může brát jako vzorec chování do svého dalšího života. Jako nevhodné styly chování uvádí:

- a) *Nejednotný styl* – rodiče si ve výchovných cílech odporují, každý chce něco jiného. Pro dítě může tento styl znamenat značný zmatek v tom, jaké hranice jsou v rodině nastaveny. Jako důsledek z toho může plynout ztížené utváření vlastního „JÁ“ dítěte.
- b) *Proklamativní styl* – požadavky a postoje rodičů se neslučují s jejich daným plánem. Rodiče mají často stejné požadavky na dítě, či postoje k němu, avšak již nenaplní své předem stanovené cíle. I v tomto případě může u dítěte docházet k rozporuplnému utváření vlastního „JÁ“
- c) *Povolný styl* – rodič není důsledný v dodržování pravidel. Na jedné straně něco chce, ale na straně druhé to nevyžaduje v takové míře, jak tomu bylo zpočátku. Tento styl můžeme brát jako typický pro rodiny, kde není na děti kladen velký důraz při plnění daných věcí. Důsledkem často bývá, že děti nedodržují pravidla, jelikož ví, že nenásleduje sankce za nesplnění.
- d) *Nedůsledný styl* – věci nejsou řešeny dokonce, rodič nekontroluje dítě, zda daný úkol splnilo. V tomto případě se můžeme setkat s nátlakem rodičů na plnění úkolů v počáteční fázi. Rodič např. nepřiměřeně křičí, že daný úkol musí být splněn, víc

⁷ VÁGNEROVÁ, M. *Základy psychologie*. Praha: Karolinum, 2005, s. 276-277.

⁸ ŘEZÁČ, J. *Sociální psychologie*. Brno: Paido, 1998, str. 200-203.

se však nestará.

- e) *Potlačující styl* – je snižována individualita dítěte, jeho sebevědomí. Rodič nedokáže ocenit dítě tak, jak si zaslouží. Dítě následkem nepřiměřených trestů může přejít do vzdoru či stavu rezignace. S tímto stylem se můžeme setkat, např. u nechtěných dětí apod.
- f) *Podplácející styl* - rodič uplácí dítě i ve chvílích, kdy dítě nic neučinilo. Tento styl se může vyskytovat, např. ve finančně dobře zajištěných rodinách, či u dítěte, jehož rodiče jsou v rozvodové fázi.
- g) *Rozmazlující styl* – rodič plní dítěti každé jeho přání, je na něj citově fixovaný. Dítě si na tento styl velice rychle může zvyknout a v další fázi toho může začít i zneužívat. Rodiče si tímto chováním uspokojují svou nepřiměřenou citovou vazbu na dítě.
- h) *Protěckní styl* – rodič upřednostňuje své dítě před ostatními. Dítě je upřednostňováno za jakýchkoliv podmínek i situacích. Jednou z možností je i situace, kdy rodič povyšuje dítě nad sebou samým („já jsem neměl podmínky pro studium, ale ty je mít budeš ...“)
- i) *Skleníkový styl* – dítě funguje pouze v rodinném prostředí, mimo toto prostředí fungovat neumí. Dostane – li se do nějaké situace, která je pro něho cizí, může být pro něho velmi zátěžová. S tímto stylem se můžeme setkat u dětí, které prošly dětským domovem. V současné době se tomu společnost snaží zabránit dětskými domy rodinného typu.
- j) *Moralizující styl* – rodič určuje pravidla, podle kterých rodina funguje. Je téměř nemyslitelné, aby se členové rodiny chovali jinak, než určují pravidla rodiny.
- k) *Puntičkářský styl* – rodič své dítě neustále kontroluje a vytýká chování, které není podle jeho představ. Svých požadavků se dožaduje, dokud nejsou splněny. Důsledkem tohoto stylu může být to, že se dítě stává neurotickým.
- l) *Zanedbávající styl* – nepodnětné či málo podnětné rodinné prostředí, rodič dítě nevychová. Dítě není pro rodiče důležité, nemá o něho zájem. Zanedbávání může mít různou formu, např.: malé závažnosti (v rodině není občas dodržen stravovací režim, rodiče nemají vždy přehled o tom, kde a s kým je dítě venku), větší závažnosti (dítě nemá pravidelnou stravu, rodiče nejeví o dítě zájem), vážná situace (dítě nemá dostatečnou výživu, rodič komunikuje s dítětem prostřednictvím trestů).
- m) *Úzkostný styl* – rodič dítě neustále kontroluje, bojí se o jeho zdraví. Dítěti není ponechána větší volnost, kde by se mohlo seberealizovat. Je pod neustálým

dohledem rodiče, který mu organizuje život. Dítě může být následkem tohoto stylu frustrováno. Únikem z této situace může být účast v nějaké partě.

- n) *Autoritářský styl* – rodič nebere ohledy na přání dítěte. Rodič stanovuje pravidla a očekává, že je dítě splní. Nehodlá s dítětem diskutovat, vyžaduje akceptaci svého jednání a požadavků. Důsledkem může být negativní vztah k rodiči či dokonce jeho odmítání.
- o) *Perfekcionistický styl* – rodič dělá vše pro to, aby dítě bylo nejlepší i za cenu toho, že na to nemá dispozice. Rodiče si kompenzují své nedostatky prostřednictvím svého dítěte.

U sociálně znevýhodněných rodin bychom se tedy mohly setkat s nevhodnými výchovnými styly, jako jsou např.: nedůsledný styl či zanedbávající styl. V souvislosti s tím, jak tyto styly ovlivňují rodinné prostředí a atmosféru, se v poslední době v literatuře můžeme setkat i s pojmem dezintegrace rodiny. Tento pojem představuje rodinu, která netráví čas pohromadě, nemá prostor ke sdělování informací, nemá prostor ke spolupráci. Členové této rodiny spolu příliš nekomunikují, každý má své koníčky, rodiče se nevěnují dětem a jejich volnému času.⁹

Každý autor uvádí výchovné styly trochu odlišně, podstata však zůstává vesměs stejná. Buď má rodič o své dítě zájem a snaží se o jeho nejlepší rozvoj. Nebo pro něho individualita dítěte není důležitá a rozhoduje o rozvoji dítěte podle svého, nebo se o něho nestará vůbec. Vše ale záleží především na angažovanosti rodičů i na osobnostní zralosti. Ta je jednou ze základních podmínek k zdravému duševnímu i tělesnému vývoji dítěte. Důležité jsou i bezpečný domov a stabilní prostředí.¹⁰

1.3 Sociální znevýhodnění

Současná literatura nepracuje přímo s pojmem „sociálně znevýhodněná rodina“, lze však najít vysvětlení pojmu sociální znevýhodnění. Z jeho definice však vyplývá, že je sociální znevýhodnění vztahováno k rodinnému systému. O sociálním znevýhodnění hovoří zákon č. 561/2004 Sb., odst. 4.

⁹ KRAUS, B. *Základy sociální pedagogiky*. Praha: Portál, 2008. s. 84-85.

¹⁰ MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: Sociologické nakl., 1993.

Dle výše uvedeného zákona je sociální znevýhodnění:

- a) „Rodinné prostředí s nízkým sociálně kulturním postavením, ohrožení sociálně patologickými jevy
- b) nařízená ústavní výchova nebo uložená ochranná výchova
- c) postavení azylanta a účastníka řízení o udělení azylu.“¹¹

Pokud je tedy sociálně znevýhodněná rodina posouzena dle písmene a) výše jmenovaného zákona, potom se sem tedy mohou zařadit, např. rodiny, které mají nízký sociální status, mají nízký příjem, jsou neúplné, jsou vícečetné, poskytují dětem málo podnětné prostředí, jsou ohrožené sociálně patologické jevy, žijí v sociálně vyloučené lokalitě, mají jinou etnickou příslušnost, jsou náboženskou menšinou. Za sociálně znevýhodněnou se však nedá považovat rodina, která splňuje pouze jeden z vymezených příkladů. Za sociálně znevýhodněnou rodinu se považuje rodina, pokud se v ní kumulují dva a více vymezených příkladů.¹²

V odborné literatuře, především z oboru sociální práce, která se tímto fenoménem zabývá v širokém kontextu řešení jeho příčin a důsledků pro společnost, se pojem sociální znevýhodnění vysvětluje nepřímou. Poukazuje se spíše na přímé jevy, které souvisejí s funkčností rodiny a výchovnými styly. Jejich výskyt v rodině v podstatě vede ke stavu, který popisují oba body výše zmíněného školského zákona.

Bechyňová s Konvičkovou pracují s pojmem sociálně ohrožená rodina. Takto je označována rodina, kde se objevují faktory typu: nízké příjmy rodiny, špatná ekonomická a sociální situace, nezaměstnanost či hrozící riziko nezaměstnanosti, nízký společenský status, nevyhovující bydlení, bydlení ve vyloučené lokalitě aj.¹³

Matoušek například zdůrazňuje rizika neúplné rodiny, kdy považuje za velmi zatěžující pro jednoho rodiče skloubit dostatečné finanční zajištění rodiny a výchovu a péči o děti. V tomto smyslu zmiňuje právě chybějící čas, který má rodič věnovat dítěti, aby mu poskytl dostatečně podnětné prostředí.¹⁴

¹¹ Zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání.

¹² Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. *Prováděcí dokument k Operačnímu programu Vzdělávání pro konkurenceschopnost*. s. 157.

¹³ BECHYŇOVÁ, V., KONVIČKOVÁ, M. *Sanace rodiny*. Praha: Portál, 2008. s. 53.

¹⁴ MATOUŠEK, O. *Sociální práce v praxi*. Praha: Portál, 2005. s. 44.

1.4 Příčiny a důsledky sociálního znevýhodnění

Socializace je důležitá pro fungování jedince ve společnosti a skrze ni se utváří osobnost člověka. Ten si během procesu socializace osvojuje kulturu společnosti a navazuje vztahy s jinými lidmi. Díky těmto vztahům se jedinec začleňuje do společnosti, ve které žije. Pro každého jedince je socializace velmi důležitá, díky ní dochází k procesu utváření osobnosti člověka.

Matoušek ve své knize rozlišuje socializaci primární a sekundární.

- *Primární socializace* – probíhá v rodině nebo v prostředí, které ji nahrazuje. Je to vše, co jedince ovlivňuje v jeho přirozeném prostředí, kde vyrůstá.
- *Sekundární socializace* – probíhá ve výchovných, vzdělávacích, případně dalších institucích a prostředích, do nichž se dítě dostává. Ať už se jedná o školu, klub internát či dětský domov, právě zde se dítě setkává se socializací nazývanou Matouškem jako sekundární.¹⁵

Díky socializaci se dítě umí zapojit do dění kolem sebe. Dokáže navazovat sociální kontakty či vztahy s ostatními, učí se novým poznatkům, rolím apod. Dá se tedy říci, že v rámci socializace se jedinec učí sociálním rolím, které jsou od něho očekávány. Zároveň můžeme hovořit o přizpůsobování se jedince okolí.¹⁶ Proces socializace tedy není jednosměrný. Společnost ovlivňuje dítě, klade na něho požadavky a signalizuje očekávání adekvátního chování. Dítě se svými vrozenými povahovými dispozicemi i ze zkušenosti v sociálních interakcích získanými vzorci sociálního chování přehodnocuje v rámci začleňování své postoje a přizpůsobuje své chování očekávání společnosti. Pokud se dítě nepřizpůsobí, stává se pro ostatní odlišným a mnohem hůře se do společnosti začleňuje.

V předchozích kapitolách jsme zdůraznili význam rodiny pro dítě a jeho socializaci. K tomu, aby tento proces proběhl bez problémů, potřebuje dítě vyrůstat v prostředí bohatém na podněty. Ty mu poskytuje rodič a vyjadřuje tak aktivní zájem o dítě. Zároveň však i dospělý potřebuje prostor k tomu, aby mohl dítěti poskytovat dostatek podnětů a pozornosti.

¹⁵ MATOUŠEK, O. *Slovník sociální práce*. 2. vyd. Praha: Portál, 2008. s. 193.

¹⁶ KRAUS, B. *Základy sociální pedagogiky*. Praha: Portál, 2008. s. 59-60.

Pro některé rodiče může být překážkou k aktivní socializaci svého dítěte nedostatek času, kdy se dítěti věnují. Tento nedostatek času může plynout z pracovní vyčerpání rodičů nebo z jejich nezájmu.¹⁷ Pokud pozornost rodičů není dostatečná, dítě vyrůstá v podnětově chudém prostředí, což nepříznivě ovlivňuje proces socializace. Tam, kde dítě není dlouhodobě motivováno ani oceňováno, hrozí velké riziko, že dítě skončí, např. na ulici, kde mu bude lépe než doma. Kolektiv kamarádů mu dá víc, než jeho rodina. Vyhledává ho tedy častěji než přítomnost rodiny.

Stabilní ekonomická situace rodiny hraje důležitou roli při vytváření adekvátního rodinného prostředí jako prostoru, v němž se uskutečňuje proces socializace. Podstatná je zaměstnanost rodičů, kvalita bydlení a jeho vybavenost, finanční zajištění, materiální podmínky pro zájmovou činnost, např. knihovna, hra na hudební nástroje apod.¹⁸

Pokud finanční zajištění rodiny není dostatečné, lze tuto rodinu považovat za sociálně znevýhodněnou. Mezi sociálně znevýhodněné patří často rodiny, které nedokážou finanční potřeby pokrýt z vlastních zdrojů a pobírají dávky hmotné nouze.

Zákon č. 111/ 2006 Sb. § 2 hovoří, že v hmotné nouzi je osoba, která nemá částku na živobytí a bydlení a nemůže si tuto částku vydělat kvůli svému věku, zdravotnímu stavu či jiných vážných důvodů.¹⁹

Typickou ukázkou takovéto sociálně znevýhodněné rodiny může být rodina s dětmi, kde jsou oba rodiče bez zaměstnání, jsou vedeni na úřadě práce, podpora v nezaměstnanosti jim již vypršela a nyní jsou odkázáni na dávky státní sociální podpory a dávky hmotné nouze. Právě toto často bývá výchozí situace pro následný kolotoč dluhové pasti, do níž se takové rodiny často dostávají. Aby vyřešily svou finanční situaci, a pokud možno co nejrychleji, vezmou si nevýhodnou půjčku. Přitom neberou v potaz, jakým způsobem svůj dluh budou moci splácet. Jejich situace se postupně stává bezvýchodnou.

Nedostatečné finanční zajištění rodiny často ovlivňuje možnost integrace dětí do kolektivu vrstevníků. Na základě povrchního hodnocení vzhledu a oblečení nejsou přijímány ostatními dětmi, dostávají nálepku sociálně slabých. Tyto děti mají také omezené možnosti navštěvovat různé zájmové aktivity a rozšiřovat tak přirozenou cestou

¹⁷ JEDLIČKA, R. *Děti a mládež v obtížných životních situacích*. Praha: Themis, 2004. s. 22.

¹⁸ KRAUS, B. *Základy sociální pedagogiky*. Praha: Portál, 2008. s. 66-87.

¹⁹ Zákon č. 111/ 2006 Sb. o pomoci v hmotné nouzi.

sít sociálních kontaktů. V těchto rodinách se mohou začít vyskytovat sociálně patologické jevy, poruchy chování, případně poruchy osobnosti.²⁰

Zhoršená ekonomická situace může často vést rodinu k nutnosti změnit bydliště a přestěhovat se do lokality, která z hlediska bydlení není finančně tolik náročná.

Tyto lokality jsou označovány jako sociálně vyloučené lokality. Matoušek ve své knize definuje sociální vyloučení jako: „*život v chudobě, bez účasti na trhu práce, bez přiměřeného bydlení, bez dostatečného příjmu, obvykle v izolaci či v malé skupině podobně deprivovaných lidí pohybujících se na okraji společnosti.*“²¹

Problematika sociálně vyloučených lokalit je v dnešní době hodně diskutována a společnost usiluje o její řešení. Lidé, kteří v těchto lokalitách žijí, jsou zpravidla lidé závislí na sociálních dávkách, nezaměstnaní či lidé s velmi nízkými příjmy. Tito lidé zpravidla neplatí nájem či energie apod. Nejsou si schopni sami pomoci. Často jim chybí informace, kde hledat pomoc a jak najít způsob řešení své situace.

Socializace dětí žijících v těchto lokalitách je velmi problematická. Prostředí, v němž se pohybují, je omezené, stejně jako jejich sociální kontakty. Rodina selhává ve všech svých funkcích, nejvíce v emocionální a socializačně-výchovné, ale samozřejmě také v ekonomické. Vzorec chování rodičů, poznamenaný zmíněnými faktory (deprivační prostředí, chudoba, nezaměstnanost, rozvoj sociálně patologických jevů), je předáván dětem. Ty přitom nemají v podstatě možnost osvojit si vzorce jiné - mimo svou rodinu, protože volnočasové aktivity a činnosti určené dětem a mládeži nejsou rodině ekonomicky dostupné (nejen finančně, ale například i časově, protože vyloučené lokality bývají umístěné mimo města nebo na jejich okrajích).

Děti vyrůstající v těchto oblastech buď nechodí vůbec do školy, nebo jen občas. Mají problém dokončit základní stupeň vzdělání. S tím následně souvisí nižší uplatnitelnost na trhu práce, nezaměstnanost a opět chudoba. Snižuje se tak výrazně možnost změnit situaci v rodině v následné generaci, děti setrvávají ve stejném prostředí i v dospělosti.

Nejčastěji je u nás ve spojitosti s vyloučenou lokalitou zmiňované romské etnikum. Toto etnikum je velmi specifické. Rozdílnost od většinové společnosti je v antropologických (např. větší počet dětí, temperament, nižší průměrný věk) i etnických znacích (jazyk, kultura, normy a hodnoty atd.). Rozdílný je i pohled na výchovu. Rodinné

²⁰ KRAUS, B. *Základy sociální pedagogiky*. Praha: Portál, 2008. s. 86.

²¹ MATOUŠEK, O. *Slovník sociální práce*. 2. vyd. Praha: Portál, 2008. s. 205.

prostředí je málo podnětné. V rodinách často bývá špatné rodinné zázemí. Hračka, která je pro většinovou společnost samozřejmostí pro vývoj dítěte, pro romskou mentalitu nic neznamená.²²

Rodiny mají většinou nízkou úroveň bydlení, mají nízké vzdělání, jsou závislé na sociálních dávkách, mají špatné hygienické návyky. Nejčastější problémy, které mají, jsou: bydlení, finance, zaměstnanost. Bývají u nich obvyklé exekuce na majetek, příjmy či sociální dávky. Se zadlužeností se dostávají do neustálého kolotoče splácení a dalšího půjčování peněz. Tyto rodiny neplánují, co bude za týden, měsíc či dokonce rok. Žijí ze dne na den. Nezaměstnanost plyne u těchto lidí často z nízkého vzdělání a špatných či žádných pracovních návyků. Pokud někteří pracují, bývá to většinou práce „na černo“.²³

Rodina učí dítě sociálním dovednostem a poskytuje mu podporu, kterou dítě potřebuje. Právě tato socializace je pro jedince důležitá. Pokud socializace neprobíhá tak, jak by měla, nepříznivě ovlivňuje vývoj dítěte. Sociální znevýhodnění rodin bývá často příčinou toho, že proces socializace neproběhne správně. Důsledkem bývá rizikové chování dětí a rozvoj sociálně patologických jevů.

²² BALVÍN, J. a kol. *Romové a volný čas*. Pedagogická fakulta MU: Ústí nad Labem, 1997. s. 60 – 63.

²³ Ministerstvo práce a sociálních věcí. *Metodická příručka pro výkon terénní sociální práce 2007*. s. 65-144.

2 VOLNÝ ČAS DĚTÍ A MLÁDEŽE

V této kapitole se pokusím vymezit pojem volný čas a zmíním zde některé pohledy na tuto problematiku. Zamyslím se také nad činiteli, které volný čas dětí a mládeže ovlivňují. Pokusím se představit nabídku institucí poskytujících volnočasové aktivity, přičemž mě bude zajímat věková skupina, kterou jsem vymezila v úvodu, tedy děti od 6 do 15 let. Především se zde pokusím objasnit problémy trávení volného času dětí v sociálně znevýhodněných rodinách.

2.1 Vymezení pojmu „volný čas“

Volný čas chápeme jako čas, kdy můžeme dělat, co nás baví. Nejsme nuceni k činnostem, které normálně vykonáváme. Volný čas bereme jako čas bez povinností. Tyto povinnosti mohou být školní, ale i domácí. Volný čas by měl sloužit k odpočinku od běžných povinností a má pomoci k nabrání nových sil. Autoři pojem „volný čas“ vymezují různě.

Hofbauer²⁴ uvádí: *„Volný čas je definován jako čas, kdy člověk nevykonává činnosti pod tlakem závazků, jež vyplývají z jeho sociálních rolí, zvláště z dělby práce a nutnosti zachovat a rozvíjet svůj život. Někdy se vymezuje jako čas, který zbývá po splnění pracovních i nepracovních povinností. Přesněji a úplnější je jeho charakteristika jako činnosti, do níž člověk vstupuje s očekáváními, účastní se jí na základě svého svobodného rozhodnutí, a která mu přináší příjemné zážitky a uspokojení.“*

Pávková²⁵ zase charakterizuje volný čas takto:

„Volný čas je možno chápat jako opak nutné práce a povinností, dobu, kdy si své činnosti můžeme svobodně vybrat, děláme je dobrovolně a rádi, přinášejí nám pocit uspokojení a uvolnění. Pod pojem volný čas se běžně zahrnují, odpočinek, rekreace, zábava, zájmové činnosti, dobrovolné vzdělávání, dobrovolná společensky prospěšná činnost i časové ztráty s těmito činnostmi spojené.“

²⁴ HOFBAUER, B. *Děti, mládež a volný čas*. Praha: Portál, 2004. s. 13.

²⁵ PÁVKOVÁ, J. a kol. *Pedagogika volného času*. Praha: Portál, 1998. s. 15-16.

2.2 *Některé pohledy na volný čas*

Volný čas můžeme posuzovat z několika hledisek.

Pávková²⁶ vymezuje tyto pohledy na volný čas:

- a) **z ekonomického hlediska** – záleží na tom, kolik finančních prostředků společnost uvolní na instituce určené pro volný čas. Zároveň záleží i na tom, zda jsou tyto instituce zaměřeny na výchovu a vzdělávání dítěte nebo pouze na komerční účely.
- b) **ze sociologického a sociálně psychologického hlediska** – do jaké míry volný čas ovlivňuje mezilidské vztahy, a zda je rozvíjí.
- c) **z politického hlediska** – jak moc stát zasahuje do volného času lidí, zda je minimalizováno upřednostňování některých institucí nabízející volnočasové aktivity
- d) **ze zdravotně-hygienického pohledu** – jaký vliv má volný čas na zdravý tělesný a duševní vývoj jedince. Jelikož správně uspořádaný volný čas má pozitivní účinky na zdraví jedince.
- e) **z pedagogického a psychologického hlediska** – toto hledisko se především zajímá o volný čas v různých věkových stádiích a bere v úvahu individualitu jedince. Toto hledisko se zajímá o vychovávání ve volném čase a učení se jedince k volnému času.

V této práci nás zajímají především poslední dvě míněná hlediska, tedy bod d) a e). V první kapitole jsme se tohoto tématu nepřímou dotkli v pojednání o rodině, kde jsme konstatovali, že k tomu, aby se dítě rozvíjelo ve všech oblastech osobnosti, potřebuje podnětné prostředí a zájem rodičů. To se velmi úzce dotýká i způsobu, jakým děti mohou trávit volný čas.

Rodiče na správné využití volného času svých dětí mnohdy neberou zřetel. Nezamýšlí se nad tím, že aktivní trávení volného času může být prospěšné. Neuvědomují

²⁶ PÁVKOVÁ, J. a kol. *Pedagogika volného času*. Praha: Portál, 1999. s. 17-20.

si, že jsou v trávení volného času dítěti vzorem. Někdy rodiče vůbec zajímá, že se trávení volné času odráží na zdravotním stavu dítěte. Část rodičů volný čas neřeší. Tito rodiče považují za dostatečné nechat dělat děti, co chtějí, aniž by se přinejmenším zajímali o způsob, jakým děti svůj volný čas tráví. Nemají přehled o tom, co dítě dělá, ani s kým se stýká. Náhodná zjištění, že se dítě pohybuje v závadové partě, která provozuje vandalismus, experimentuje s drogou apod., pro ně bývají překvapivá a nepříjemná.

Postoj rodičů k volnému času ovlivňuje i ekonomické hledisko. Část rodičů využívá nabídek zařízení, které nabízejí volnočasové aktivity, proto aby bylo o děti postaráno, když jsou v práci. Jsou pak také rodiče, kteří se snaží o rozvoj vloh dítěte, a nedívají se, kolik to stojí. Existuje však mnoho rodin, které nemají finance, aby mohly dětem platit kroužky. Tyto rodiny, které zpravidla dosahují příjmů kolem hranice životního minima, jsou schopny zajišťovat pouze základní prostředky pro živobytí a volnočasové aktivity považují za nadstandard.²⁷

Nabídka institucí poskytující volnočasové aktivity bývá velmi pestrá, ale pro mnohé rodiče finančně nedostupná. Pokud rodič, i přesto, chce dítěti nějak volný čas vyplnit, je závislý ve výběru aktivit na tom, zda v místě bydliště existuje zařízení nabízející volnočasové aktivity v dostupné cenové relaci. Jednou z možností mohou být neziskové organizace, poskytující tyto aktivity jako součást sociální služby. Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách je definuje jako nízkoprahová zařízení pro děti a mládež.²⁸

Děti a mladí lidé často neumí volný čas smysluplně trávit. Nejsou motivováni či k tomu nemají podmínky. Volný čas, kterému chybí smysluplnost a cíl, se pak snadno stává rizikovým faktorem, ohrožujícím vývoj dětí. Příkladem je využívání volného času zúžené na surfování na internetu, hraní počítačových her apod. Tyto činnosti, které jsou dnes běžně považovány za aktivitu volného času, mohou jedince rozvíjet v poznávání nových poznatků. Mohou však znamenat i jisté riziko, pokud se na nich člověk stane závislým. Současně ochuzují dítě o skutečné sociální kontakty vrstevnické skupiny, které potřebuje a které může rozvíjet právě ve volnočasových aktivitách jiného druhu. Virtuální realita počítačů mění pohled dítěte na svět, zprostředkovává mu deformovanou zkušenost a v neposlední řadě představuje riziko přímého ohrožení morálního vývoje dítěte, mnohdy i života.

²⁷ PÁVKOVÁ, J. a kol. *Pedagogika volného času*. Praha: Portál, 1999. s. 17-20.

²⁸ http://www.mpsv.cz/files/clanky/6195/zakon_108_2006.pdf

Za součást volného času dnes mnohé děti nepovažují ani vzdělávání, návštěvy knihoven či podobných zařízení. Naopak často tráví volný čas v zařízeních, která nejsou pro děti vhodná a ohrožují jeho vývoj - v hospodách, hernách či diskotékách.

Co ale chybí dětem asi nejvíce, je čas rodičů trávený s nimi. Ti se jim často nevěnují v takové míře, v jaké by děti potřebovaly. Málo se zajímají o to, co jejich děti dělají a s kým se stýkají.

Právě pro značnou rizikovost nevhodných způsobů trávení volného času má zájem ze strany společnosti, především odborné veřejnosti, o řešení této problematiky vzrůstající trend. Nutná je mezioborová spolupráce v oborech pedagogiky, sociální pedagogiky, pedagogiky volného času, psychologie i sociální práce. Součástí by měla být i práce s rodinou. Společnost by měla mít zájem na tom, aby se mládež naučila využívat volný čas aktivně.²⁹ Předchází tím rozvoji sociálně patologických jevů a s nimi spojených problémů. Vždyť prevence je vždy nejen levnější, ale zpravidla i účinnější.

Společnost proto věnuje značnou pozornost i volnočasovým aktivitám a zařízením, které je realizují.

2.3 Volnočasové aktivity

Volnočasové aktivity můžeme dělit na:

a) Odpočinkové a rekreační

Tyto aktivity přinášejí jedinci pocit odpočinku a rekreace. Jedinec si při těchto aktivitách odpočine od běžných starostí. Do těchto aktivit můžeme zařadit, např. stolní společenské hry, sledování filmů, procházky, klidné hry apod.

b) Zájmové

Sem se řadí činnosti, které rozvíjí například vloh dítěte. Jsou to většinou činnosti z okruhů společensko-vědních, pracovní-technických, přírodovědných, esteticko-výchovných, sportovních apod. Tyto aktivity mohou nabízet různé kluby či DDM.

²⁹ SPOUSTA, V. *Metody a formy výchovy ve volném čase*. Brno: MU, 1996. s. 7-13.

c) *Sebeobslužné a veřejně prospěšné*

Zde je dítě učeno, např. hygienickým návykům a komunikaci s okolím. Tyto aktivity učí jedince určitému chování, které od něho společnost očekává.

d) *Příprava na vyučování*

Rozumíme tím činnost, kdy je dítě vedeno k plnění úkolů či jiných povinností do školy. Podstatou této přípravy na vyučování je prostřednictvím, např. didaktické hry, četby, sledování televize upevnit či rozšířit dovednosti a návyky dítěte.³⁰

Aktivity by měly být přitažlivé a měly by účelně a hodnotně naplnit volný čas dětí a mládeže. Instituce, které poskytují volnočasové aktivity, se řídí podle určitých požadavků.

Tyto požadavky jsou plněny podle toho, o jakou instituci se jedná. Dá se říci, že jedním z cílů volnočasových aktivit je působit na dítě preventivně tak, aby nedocházelo k sociálně patologickým jevům, jako jsou např. záškoláctví, delikvence, kriminalita, závislosti a jiné.

Požadavky kladené na volnočasové aktivity tedy jsou:

- pedagogické ovlivňování volného času – metodické vedení k smysluplnému trávení volného času. Pokud je metodické vedení správně nastavené, dá se předpokládat, že je volnočasová aktivita prováděna tak, aby si z ní dítě odneslo co nejvíce.
- jednota a specifická vyučování a výchovy mimo vyučování – propojenost výchovy a jedinečnosti dítěte.
- dobrovolnost – činnost je nabízena dítěti tak, aby ho zaujala a motivovala ji činit. Pokud není činnost dobrovolná, dítě u ní nevydrží, vyhledá jinou.
- aktivita – zapojení dítěte do celého procesu aktivity. Dítě bude aktivita bavit více, pokud je po něm vyžadovaná spolupráce.
- seberealizace – prostor k vyniknutí jedincových předností, aktivity jsou realizovány tak, aby měl jedinec dostatek prostoru pro svůj intelektuální či umělecký růst.
- pestrost, zajímavost a přitažlivost – pokud je aktivita zajímavá a přitažlivá, jedinec nemá potřebu vyhledávat jiné aktivity, které jsou pro něj přitažlivější.
- odpočinek a rekreace – jedinec by si měl odpočinout a odreagovat se při těchto aktivitách

³⁰ PÁVKOVÁ, J. a kol. *Pedagogika volného času*. Praha: Portál, 1999. s. 87-117.

- zájmové zaměření – podpora a rozvoj jedinceva zájmu, aktivity jsou zaměřeny na oblasti, které jedinec upřednostňuje.
- citlivost a citovost – ohled na citovou a emocionální stránku jedince, volnočasové aktivity by neměly vést k negativním emocím
- orientace na sociální kontakt – volnočasové aktivity neizolují jedince od ostatních, jsou koncipovány tak, aby dítě bylo v kontaktu vrstevníky a mohlo se tak lépe seberealizovat.
- efektivita – volnočasové aktivity efektivně vyplňují volný čas jedince a jsou mu přínosem v osvojování jeho zájmů.
- kvalita a evaluace – snaha o co nejlépe odvedenou práci, schopnost zamyslet se nad prováděnou činností a schopnost ji přehodnocovat. Pokud je evaluace dobře nastavena, je aktivita činěna kvalitně.³¹

2.4 *Instituce poskytující volnočasové aktivity pro děti a mládež*

Institucí, jež poskytují volnočasové aktivity pro děti a mládež, je v České republice značné množství. Mezi nejběžnější řadíme:

a) Školní družiny

Zde se děti zdržují po skončení školní výuky. Některé družiny fungují i před začátkem vyučování. Toto zařízení je pestré na výběr činností, které děti baví. Toto zařízení je většinou využíváno dětmi prvního stupně základní školy. Jsou zde využívány funkce sociální, výchovné a zdravotní. Děti zde mohou trávit volný čas v době, než přijdou rodiče z práce domů, nebo po dobu, než jede domů autobus.

b) Školní kluby

Jsou určeny spíše dětem z druhého stupně základní školy. Na děti je kladena větší samostatnost. Účast v tomto zařízení je dobrovolná. Částečně využívají sociální funkce.

³¹ PÁVKOVÁ, J. a kol. *Pedagogika volného času*. Praha: Portál, 1999. s. 48-49.

Děti si tu mohou napsat domácí úlohy, či se učit. Z finančních důvodů nejsou tyto kluby moc rozšířené.

c) střediska pro volný čas dětí a mládeže, která zahrnují domy dětí a mládeže a stanice zájmových činností

Tato zařízení se věnují převážně specializovaným zájmům, u kterých je potřeba zvláštní metodické vedení. Řadí se sem různé kroužky, kluby, sportovní oddíly apod. Činnosti uskutečňující se ve střediskách volného času se mohou dělit na činnosti konané pravidelně, příležitostně, spontánně či činnosti konané v době prázdnin. Nejznámějším zařízením tohoto typu je DDM. Děti se zde scházejí v kroužcích podle jejich zájmů.

Za tyto kroužky rodiče většinou platí nějakou finanční částku.

d) domovy mládeže

Poskytují nejen ubytování a stravu žákům ze středních škol, ale zároveň dbají na výchovnou stránku těchto jedinců. Na základě toho dohlíží na trávení volného času a poskytují zájmovou činnost podle možností jednotlivých zařízení. Tato zájmová činnost však není pro děti povinná. Samy si určují, zda se těchto činností chtějí účastnit, či nikoliv. Aktivní účast v zájmové činnosti je zpravidla hrazena domovem mládeže, rodiče za ni nemusejí platit. Není to ale pravidlem, každý domov mládeže to může mít nastavené jinak.

e) dětské domovy

Jsou to ústavní zařízení, kde jsou děti, o které se rodina nemůže, nechce, či neumí postarat. Pracovníci se snaží nabídnout těmto dětem trávení volného času tak, aby bylo srovnatelné s trávením volného času dětí, vyrůstajících v rodinách. Děti v těchto zařízeních využívají zájmových činností, které jim nabízejí pracovníci zařízení. Nebo navštěvují zájmové činnosti, které nabízejí jiná zařízení. Není pravidlem, že by děti z tohoto ústavního zařízení využívaly nabídky pouze tohoto zařízení.

f) základní umělecké školy

Jsou určeny jedincům, kteří vynikají v umělecké oblasti, např. hra na hudební nástroj apod. Tyto školy jsou zřizovány v každém větším městě. Nabízejí širší nabídku možností v rozvíjení umělecké oblasti dítěte. Dítě sem dochází v pravidelném intervalu a rozvíjí zde svůj talent. I tyto aktivity rodiče musejí platit.

g) jazykové školy

Jsou určeny jedincům, kteří mají zájem o učení se cizím řečem. Po ukončení této školy dítě dostává doklad o absolvování určitého obtížnosti daného jazyka. Jazykové školy jsou rovněž rodiči placené.

Volným časem dětí a mládeže se dále zabývají:

Sdružení dětí a mládeže, tělovýchovné a sportovní organizace, kulturní a osvětová zařízení, církve a náboženská společenství, neziskové organizace a další ...³²

Zařízení, která jsou zřejmě nejvíce využívána dětmi ze sociálně znevýhodněných rodin, jsou nízkoprahové kluby pro děti a mládež. Tyto kluby jsou určeny pro děti a mládež trávící svůj volný čas neúčelně. Tato zařízení jsou dostupná pro všechny, kteří splňují podmínky cílové skupiny, tedy věkové hranice, kterou má každé zařízení nastavenou.

Jelikož jsou tyto kluby zřizovány jako sociální služba, přítomnost dětí a mládeže v těchto zařízení je bezplatná. Není nezbytně nutné věnovat se nějakým zájmům. Pracovníci těchto zařízení neurčují dobu přítomnosti dětí a mládeže, ti mohou přicházet a odcházet podle svého uvážení, stejně tak zde podle svého uvážení vykonávají činnosti nabízené zařízením.

Tato zařízení poskytují dětem a mládeži mimo účelného trávení volného času i poradenskou a preventivní činnost. Prostřednictvím těchto činností se zařízení snaží vytvořit pro děti a mládež prostor k řešení problémů, které je trápí. V tomto smyslu využívají i terénní práci, která je zaměřená na depistáž a oslovení potenciálních uživatelů této služby.

Cílem těchto zařízení je dětem a mládeži zabezpečit:

- pomoc při zvládání obtížných životních událostí
- podporu při snižování sociálních rizik, které plynou z konfliktů s okolím, životního stylu a rizikového chování
- zvyšování sociálních schopností a dovedností
- pomoc při sociálním začlenění k vrstevníkům i do společnosti, dále i do dění místní komunity

³² PÁVKOVÁ, J. a kol. *Pedagogika volného času*. Praha: Portál, 1999. s. 45-46 .

- psychickou, fyzickou, právní a sociální ochranu během účasti v zařízení a podmínky pro realizování osobních aktivit
- zlepšení kvality života
- předcházení či snížení zdravotních rizik souvisejících s jejich způsobem života
- zlepšení orientace v jejich sociálním prostředí
- nalezení řešení jejich nepříznivé sociální situace.³³

Kluby jsou zřizovány občanskými sdruženími. Seznam těchto klubů můžeme nalézt na internetových stránkách: www.streetwork.cz. Zařízení, která poskytují tuto službu v kraji Vysočina, v němž jsem prováděla výzkum (viz praktická část práce), jsou např. BARÁK nízkoprahový klub, EZOP - Nízkoprahové zařízení pro děti a mládež, Nízkoprahový klub Vrakbar, SU-TERÉN – Nízkoprahové zařízení pro děti a mládež aj.

Výše jmenovaná zařízení můžeme zařadit do oblasti organizovaného trávení volného času. Hofbauer uvádí i neorganizovaný způsob trávení volného času.³⁴ Toto trávení volného času znamená, že ho nezajišťuje žádná instituce. Takové trávení volného času může být s rodinou, přáteli, samostatně apod. Můžeme sem tedy zařadit: trávení volného času venku s kamarády, procházky s nimi či s rodinou, různé hry na hřištích, v parcích, v poslední době se rozvíjí i skateparky. Mezi neorganizované trávení volného času můžeme zařadit také četbu knih, poslech hudby apod.

2.5 Činitelé ovlivňující volný čas dětí a mládeže

Volný čas dětí a způsoby jeho trávení ovlivňuje mnoho činitelů. Už v první kapitole jsme zmínili rodinu jako prostor, kde je dítěti vytvořen prostor pro zdravý rozvoj osobnosti. Zdůraznili jsme nezbytnost zájmu rodičů o dítě a vytvoření podnětného prostředí. A také jsme zdůraznili, že se to přímo týká i volného času. Vymezili jsme zároveň rizika spojená se sociálním znevýhodněním některých rodin, která ovlivňují negativně trávení volného času – finanční nedostupnost, časová náročnost atd.

³³ Metodický pokyn provozovatelů NZDM

³⁴ HOFBAUER, B. *Děti, mládež a volný čas*. Praha:Portál, 2004. s. 61 – 99.

Jsou však i další činitelé, které volný čas ovlivňují:

a) **Širší sociální prostředí**

Vrstevnické skupiny

Být součástí nějaké skupiny je pro dítě velmi důležité. Tyto skupiny hrají velkou roli. Pokud se dítě stýká se závadovou partou, těžko můžeme očekávat, že se nesetká se sociálně patologickými jevy, jako jsou záškoláctví, delikvence, kriminalita, závislosti a jiné.

Na druhé straně však může skupina jedince ovlivnit pozitivně a může dítě motivovat k rozvíjení svých vloh apod.³⁵

O typických vrstevnických skupinách můžeme hovořit ve věku školní docházky. Tyto skupiny nemají dlouhého trvání a nejsou příliš soudržné. Můžeme je nazývat dětskými skupinami.

Mládežnické skupiny se vyznačují snahou jedinců nebýt pod kontrolou rodičů. Členové těchto skupin chtějí být samostatní a dospělí, mají svůj styl oblékání, mají své hodnoty, zvyky apod. Tyto skupiny mohou mít na jejich členy vliv pozitivní ale i negativní. Jedinec se ztotožňuje se svou skupinou a dodržuje její hodnotové postoje a v neposlední řadě i její normy.³⁶

Vrstevnickou skupinu si jedinec vybírá podle svých zájmů a může se stát, že se na základě takového výběru stane součástí nějaké subkultury.³⁷ V takových skupinách je obtížné pro jedince odlišné, jedince ze slabší sociální vrstvy, z jiného etnika apod. obstát v takové skupině. Dochází často k sociální izolaci těchto jedinců a k vytvoření nových izolovaných skupin, v nichž může docházet k rozvoji sociálně patologických jevů.

b) **Hromadné sdělovací prostředky a informační technologie**

Děti a mládež se s médii setkává všude. Díky nim získává různé informace o světě, svých zájmech, nacházejí zde dobrodružství či rozveselení atd. Tato zájmová činnost se bude vyvíjet i v budoucnu a velkým obohacením může být i to, že se na její tvorbě mohou účastnit i děti a mládež.³⁸

³⁵ PÁVKOVÁ, J. a kol. *Pedagogika volného času*. Praha: Portál, 1999. s. 36.

³⁶ KRAUS, B. *Sociální aspekty výchovy*. 2.vyd. Hradec Králové: Gaudeamus, 1999. s. 90.

³⁷ SMOLÍK, J. *Subkultury mládeže*. Praha: Grada, 2010. s. 5-57.

³⁸ HOFBAUER, B. *Děti, mládež a volný čas*. Praha:Portál, 2004. s. 129.

Mnoho televizních pořadů ovlivňuje děti a mládež do takové míry, že si například myslí, že kouření, alkohol, agresivita a násilí apod. jsou běžnou součástí běžného života. Zároveň se v médiích stále více setkáváme s agresí, kterou potom děti a mládež přebírají jako akceptovatelnou normu společnosti.³⁹ Podobně jsme výše pojednávali o vlivu virtuální reality spojené s internetem a počítačovými hrami.

Negativní stránkou hromadných sdělovacích prostředků může být i vliv reklamy. Rodina, která nemá finanční prostředky na zboží, které je zrovna v módě, se může dostat do problémů spojených s posměchem dítěti ze strany spolužáků. Útěchou se těmto dětem stává bezcílné poflakování se po supermarketech s myšlenkou, že si to vše někdy koupí.⁴⁰ Tlak reklamy je velmi silný a děti se jím nechají lehce zmanipulovat. Chtějí to, co vidí v televizi, co si přečtou v časopise apod. Tyto činitele ovlivňují každého člověka v různé míře, je to velmi individuální. Přesto hrají v jeho životě velkou roli k utváření postoje dítěte k volnému času.⁴¹

c) *Škola*

Škola připravuje děti a mládež na jejich budoucí zaměstnání a na dospělost. Pro školu je někdy obtížné individuálně pracovat v zájmu dítěte, pokud rodina s pedagogy nechce spolupracovat.

Škola by měla přihlížet k individualitě jedince. Někdy je to však velmi obtížné, je-li ve třídě 30 dětí a každé je jiné.

Škola je současně prostředím, které ukazuje dítěti, že nemá výlučné postavení, jak tomu bylo doposud v jeho rodině. Škola s ním komunikuje jako jedním z mnoha. I když je učitel v počátku člověk, na kterého se dítě upíná, později se tato pozornost soustřeďuje na spolužáky. Osoba učitele zůstává v pozadí.

Díky různorodosti individualit dětí ve třídě je běžné, že se v kolektivu vytvářejí podskupiny. Někdy mohou tyto podskupiny přerůst v subkulturu, která jeví známky asociálního chování.⁴²

³⁹ KRAUS, B. *Sociální aspekty výchovy*. 2. vyd. Hradec Králové: Gaudeamus, 1999. s. 53.

⁴⁰ HELUS, Z. *Dítě v osobnostním pojetí*. Praha: Portál, 2004. s. 67.

⁴¹ PÁVKOVÁ, J. a kol. *Pedagogika volného času*. Praha: Portál, 1999. s. 35-39.

⁴² MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A. *Mládež delikvence*. 2. vyd. Praha: Portál, 2003. s. 77.

Z tohoto výčtu je patrné, že negativní vliv na způsob trávení volného času nemusí mít pouze sociální znevýhodnění. I další činitelé, které jsme právě vyjmenovali, vykazují určitou míru rizika. Pro děti ze sociálně znevýhodněných rodin je toto riziko samozřejmě mnohem vyšší, a to právě díky nedostatečnému rodinnému zázemí a nevhodnému výchovnému působení.

V této kapitole jsem se pokusila vymezit pojem volného času a zároveň vysvětlit souvislost mezi sociálním znevýhodněním rodiny a způsobem trávení volného času jejich dětí. Jedinec je v trávení volného času ovlivňován i činiteli, které mohou působit v pozitivním i negativním smyslu. Nabídka institucí, poskytující volnočasové aktivity, je u nás široká. Přesto nebývají sociálně znevýhodněnými rodinami využívány. Hlavním důvodem, proč tomu tak může být, je nedostatek finančních prostředků v rodině. Velkou roli zde také hraje postoj rodičů k prožívání volného času dětí a obecně postoj rodičů k volnému času jako možnosti rozvoje osobnosti dítěte.

Tyto závěry se pokusím přiblížit v – následující - praktické části této práce, která je věnována výzkumu. Budu vycházet z těchto předpokladů:

- finanční situace rodiny hraje hlavní roli ve způsobu trávení volného času dětí a mládeže
- pro rodiče ze sociálně slabých rodin není důležité, jak jejich děti tráví čas. Proto málo využívají instituce, poskytující volnočasové aktivity pro děti a mládež.

II. PRAKTICKÁ ČÁST

1 CÍLE ŠETŘENÍ A HYPOTÉZY

1.1 Cíl práce

Cílem praktické části bakalářské práce je zmapovat, jak děti ze sociálně znevýhodněných rodin tráví volný čas, a zároveň zjistit, jaké podněty k trávení volného času nabízí těmto dětem jejich rodina. Pokusím se také zmapovat, zda vůbec děti z těchto rodin využívají volnočasové aktivity organizované institucemi. Předpokládám, že existuje souvislost mezi ekonomickou situací rodiny a způsobem trávení volného času jejich dětí. Předpokládám také, že se na způsobu trávení volného času dětí ze znevýhodněných rodin podílí i nedostatečná informovanost rodičů o možnosti využití finančně dostupných volnočasových aktivit.

1.2 Výzkumné metody

Samotné výzkumné šetření má charakter kombinace kvalitativního a kvantitativního výzkumu. K získání dat jsem použila strukturovaný rozhovor. Otázky v rozhovoru byly pokládány všem respondentům ve stejném pořadí a ve stejné formulaci. Otázky byly otevřené a bylo jich celkem 12 v rozhovoru s rodiči a 6 v rozhovoru s dětmi.

Tento způsob dotazování jsem zvolila tak, aby respondent nebyl stresován a mohl volně odpovídat, jak je mu to příjemné a jak dovoluji jeho schopnosti. Respondentům byla zaručena anonymita při zpracování dat z rozhovoru. Mou snahou bylo posílit důvěru v rámci rozhovoru a zajistit tak relevantnost a pravdivost odpovědí. Výhodou strukturovaného rozhovoru byla možnost předejít nepochopení otázky okamžitým vysvětlením významu otázky nebo vložení podotázky. Rozhovor mohl negativně ovlivnit fakt, že v oslovených rodinách probíhají podobné rozhovory často při šetřeních OSPOD (oddělení sociálně-právní ochrany dítěte) a vzniká zde riziko účelového zkreslení odpovědí. Z tohoto důvodu jsem oslovila cíleně rodiny, které využívají službu Sociální asistence a poradenství organizace STŘED,o.s., v níž pracuji. Jsou to rodiny, s nimiž dlouhodobě pracuji a které mě dostatečně znají a mají ke mně důvěru.

Seznam otázek strukturovaného rozhovoru je uveden v příloze č. 1 (rodiče) a č. 2 (děti).

Získané výsledky dále vyhodnocuji a zpracovávám do grafů. V závěrečných výstupech pak stanovuji a nabízím některé předpoklady, které by mohly být východiskem pro event. kvantitativní šetření.

1.3 Charakteristika výběrového souboru:

Pro výzkumné šetření byly osloveny rodiny s dětmi z regionu Moravskobudějovicka, které odpovídají specifikaci pojmu sociální znevýhodnění a jsou v evidenci OSPOD (odbor sociálně-právní ochrany dětí). Tyto rodiny využívají službu Sociální asistence a poradenství STŘED,o.s., což je občanské sdružení poskytující sociální služby v oblasti preventivní práce s dětmi a rodinou. Rodiny byly vybrány podle těchto parametrů, které bylo možné ověřit na základě dat získaných z dlouhodobé spolupráce:

- Rodina je déle než 6 měsíců na dávkách hmotné nouze
- Rodina je neúplná, v rodině chybí otec
- Rodina je ohrožena sociálně patologickými jevy – u rodiny je nebo hrozí stanovení soudního dohledu
- Rodina má více než jedno dítě

Pro účely výzkumu bylo osloveno 10 matek a 20 dětí ve věku 6 – 15 let. Výzkum byl prováděn přímo v rodinách. Účastníci tedy odpovídali v prostředí, které pro ně nebylo stresujícím. Rozhovorů, které byly vedeny s dětmi, se účastnili chlapci i dívky v poměru 10:10.

1.4 Výsledky šetření

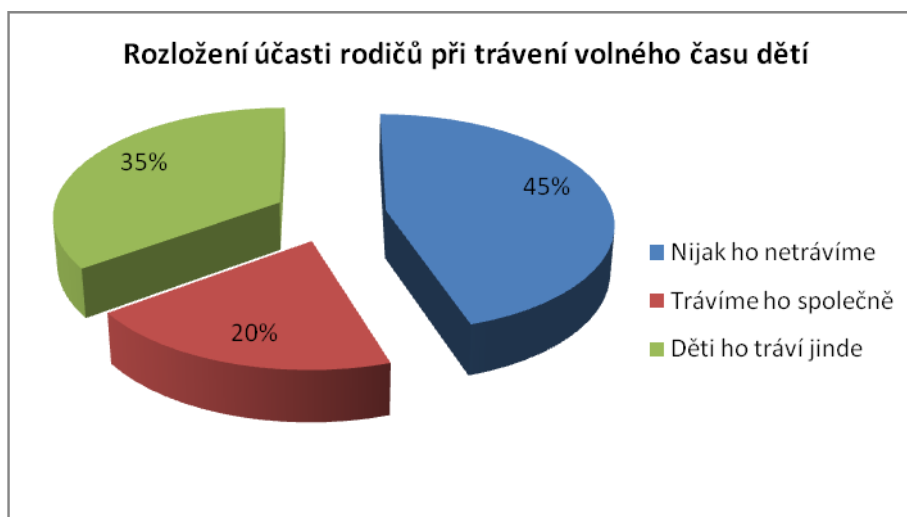
V této části jsou zpracovány výsledky uskutečněného rozhovoru. Ty jsou okomentovány slovně a pro lepší názornost jsou následně uvedeny v grafech.

Ze šetření vyplynulo, že rodiny respondentů mají v průměru 3, 8 dětí. Více než polovina dospělých respondentů je vedena na úřadě práce.

Na otázky týkající se trávení volného času s dětmi, polovina respondentů odpověděla, že netráví s dětmi volný čas během roku nijak. Druhá polovina respondentů uvedla, že s dětmi vyrábí, účastní se kulturních akcí v okolí nebo posílá děti k prarodičům. V době prázdnin tráví s dětmi volný čas pouze dva respondenti. Čtyři respondenti uvedli, že s dětmi volný čas netráví, další čtyři respondenti uvedli, že jsou děti u svého otce nebo na táboře.

Data z obou otázek byla dále porovnána a vyhodnocena způsobem, který prezentuje graf č.1:

Graf č. 1

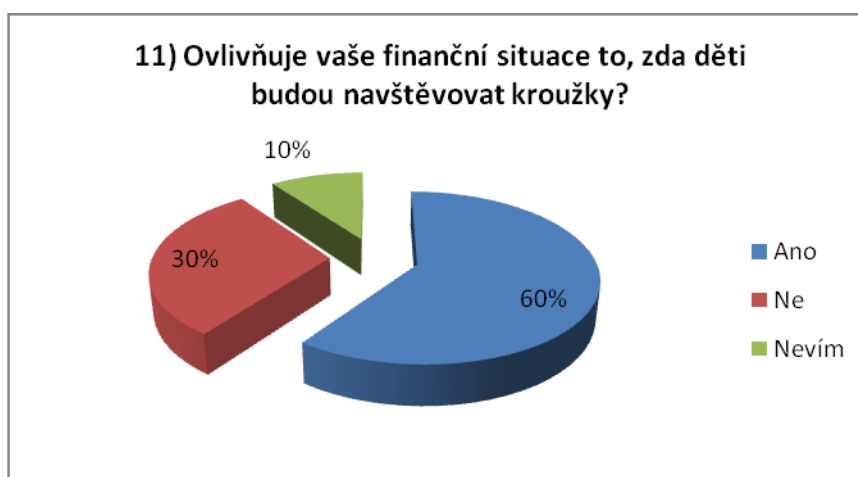

V šesti případech respondenti v rozhovoru uvedli, že jim jejich finanční situace nedovoluje platit dětem kroužky. Ve třech případech respondenti uvedli, že to vliv nemá, z toho v jednom případě si respondent byl vědom možnosti, že může dostat příspěvek OSPOD.

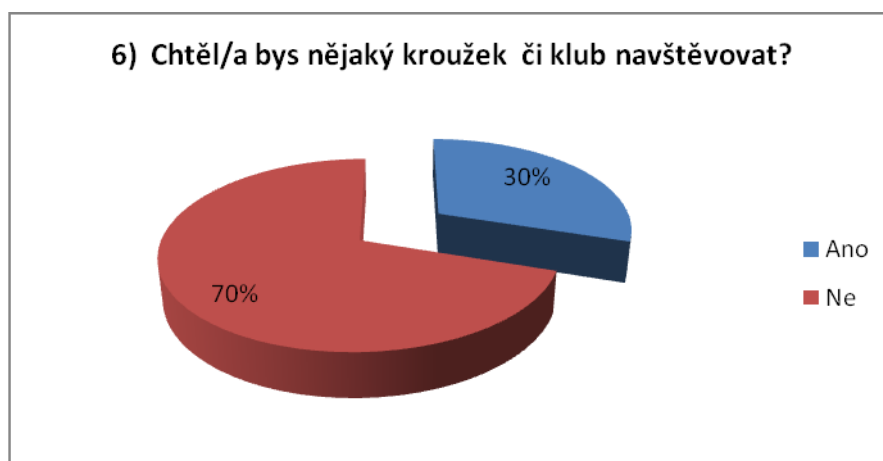
Celkem 14 respondentů uvedlo, že o volnočasové aktivity zájem vůbec nemá. Pouze 6 respondentů uvedlo, že by mělo zájem navštěvovat nějaký kroužek. Téměř tři čtvrtiny z těchto respondentů pak uvedlo jako příčinu nenavštěvování kroužků právě finanční situaci rodiny.

Získaná data byla zpracována do grafů č. 2, 3 a 4.

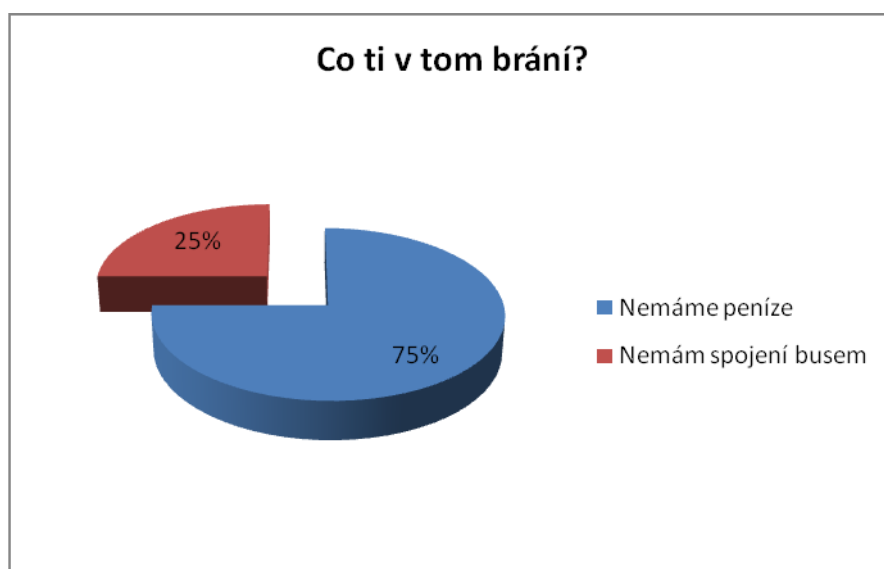
Graf č. 2

Graf č. 3

Graf č. 4

Na otázku, zda respondenti znají nějaké volnočasové zařízení, odpovědělo 6 respondentů, že takové zařízení znají. Nejčastěji respondenti uváděli kroužky ve škole (6) a DDM (5).

I přesto v následující otázce polovina respondentů odpověděla, že jejich dítě volnočasové zařízení nenavštěvuje vůbec. Polovina respondentů uvedla, že děti využívají kroužky ve škole.

Získaná data jsou zpracována v grafech č. 5 a 6.

Graf č. 5

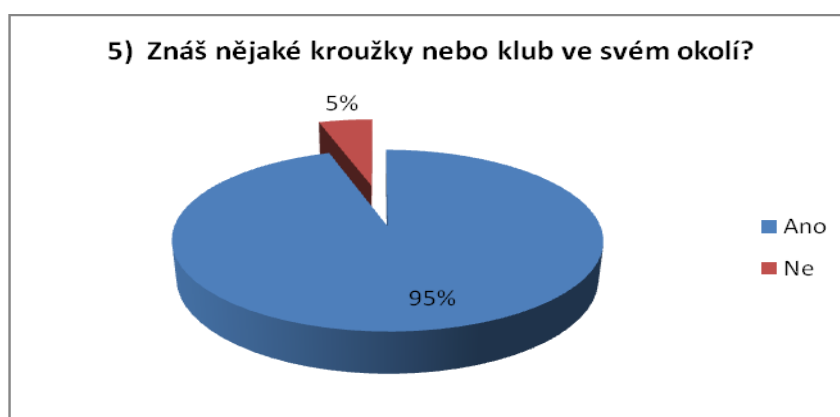
Graf č.6

Šetření u dětí dopadlo takto: 19 respondentů odpovědělo, že zná ve svém okolí nějaký kroužek nebo klub. Z těchto devatenácti respondentů více než polovina uvedla, že zná nízkoprahové zařízení pro děti a mládež. Více než polovina (12) respondentů žádný kroužek nenavštěvuje.

Získaná data jsou zpracována v grafech č. 7, 8 a 9.

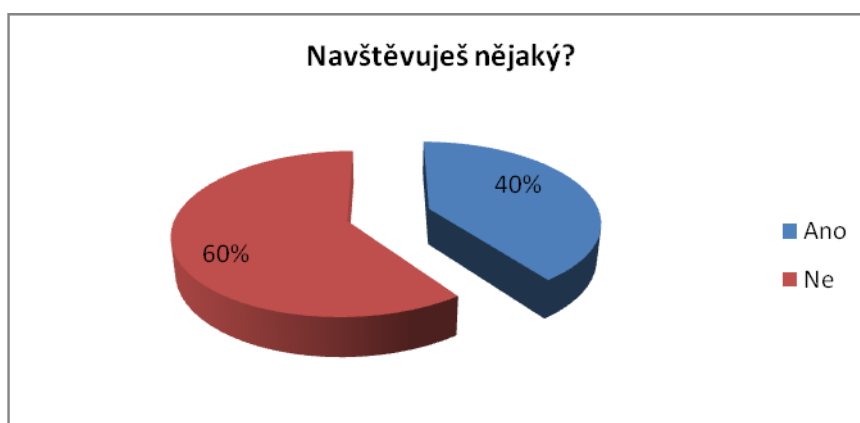
Graf č. 7

Graf č. 8

Graf č. 9

Z výzkumu tedy vyplynulo, že 60% rodičů má přehled o existenci volnočasových zařízení v okolí jejich bydliště. 50% dětí tato zařízení navštěvuje. Jsou to především kroužky v ZŠ.

Z výzkumu vyplývá rozdíl mezi rodiči a dětmi v informovanosti o volnočasových zařízeních, která se v okolí vyskytují. Zatímco rodiče nejčastěji uvádějí DDM a kroužky ve škole, děti znají především nízkoprahové zařízení pro děti a mládež.

Na otázku č. 12 uvedla polovina (5) respondentů, že neví, k čemu jsou kroužky pro dítě důležité. 4 respondenti uváděli, že se dítě v kroužcích něco naučí, pozná nové kamarády. Jeden respondent nepovažoval kroužky za důležité vůbec.

Získaná data byla zpracována v grafu č. 10.

Graf č. 10

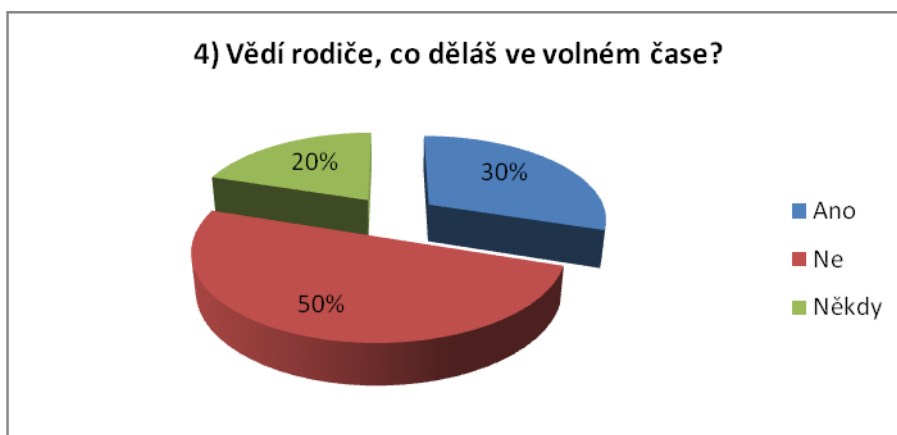
Na otázku, týkající se povědomosti rodičů o trávení volného času dětí, odpovědělo 6 respondentů, že jejich rodiče vědí, co dělají ve volném čase. Deset respondentů uvedlo, že jejich rodiče nevědí, co dělají ve volném čase. Čtyři respondenti uvedli, že rodiče vědí jen někdy, co dělají ve volném čase.

Na doplňující otázky odpovědělo 5 respondentů, že se jejich rodiče ptají, co dělají ve svém volném čase. Devět respondentů uvedlo, že se jejich rodiče neptají, co dělají ve volném čase. Šest respondentů odpovědělo, že se jejich rodiče ptají jen někdy.

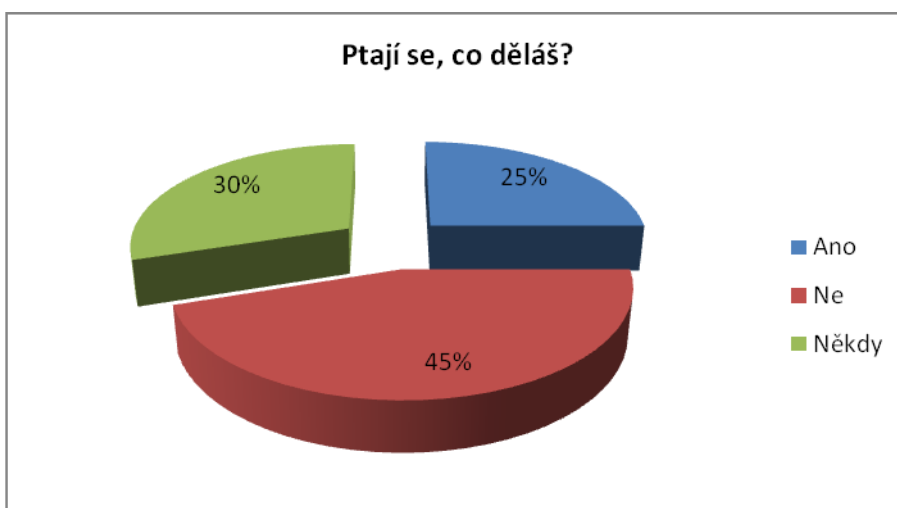
U dospělých respondentů ze šetření vyplynulo, že pouze čtyři respondenti nevědí, s kým se jejich děti ve volném čase stýkají. Šest respondentů uvedlo, že jejich děti tráví volný čas s kamarády z okolí či se spolužáky.

Získaná data byla zpracována v grafu č. 11 a 12.

Graf č. 11

Graf č. 12

Ze šetření tedy vyplynulo, že děti svůj čas převážně tráví neorganizovaně venku s kamarády či spolužáky. Někteří rodiče však uvedli, že nevědí, s kým děti tráví volný čas. Tento fakt potvrdilo i 9 dětí. Ty uvedly, že se jich rodiče neptají, co dělají.

Pokud děti netráví svůj volný čas venku, tráví ho u televize či počítače. I přesto, že 4 z dospělých respondentů uvedli, že děti na počítači nejsou, jelikož ho doma nemají, děti přesto uvádějí, že na počítač chodí. A to buď ve škole, nebo u kamarádů.

Ze šetření dále vyplynulo, že děti tráví svůj volný čas převážně venku. Zároveň rodina většinou nenabízí svým dětem podněty k trávení volného času. Z výzkumu vyplývá,

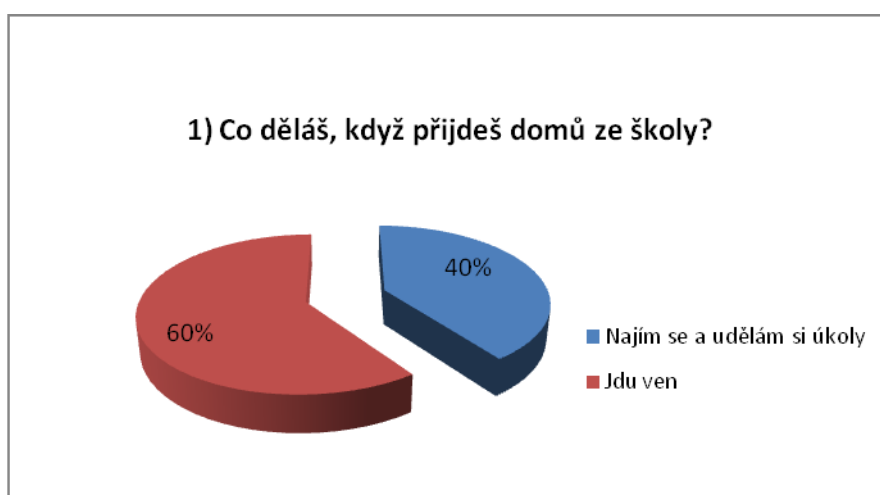
že na tom má velký podíl špatná finanční situace rodiny. Přesto však rodiče nepřemýšlejí nad tím, jak jinak by dětem podněty k trávení volného času mohli dát.

Toto tvrzení dále dokumentují odpovědi dětí na otázku č. 1. Zde odpovědělo 8 respondentů, že po příchodu ze školy se nají a udělá si úkoly. 12 respondentů odpovědělo, že jde ven.

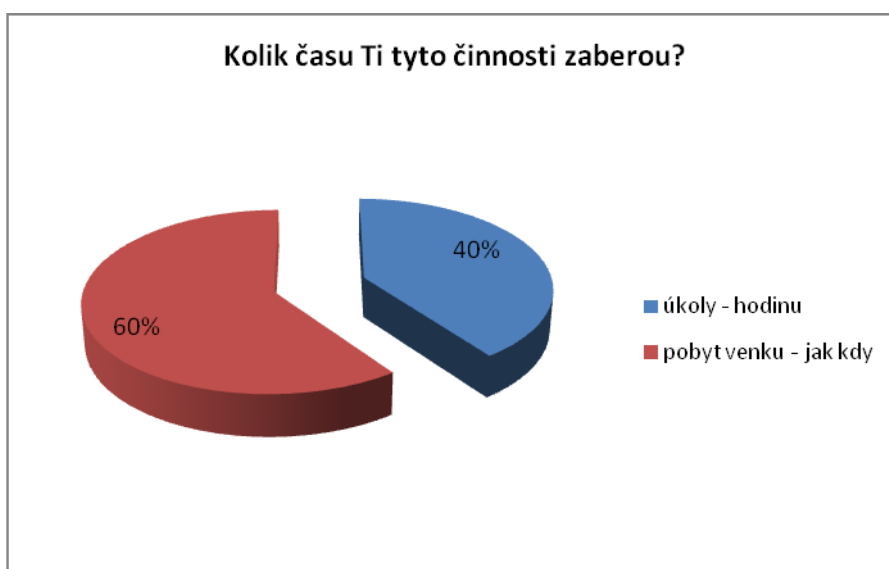
Na doplňující otázku, kolik času jim tyto činnosti zaberou, odpověděli respondenti takto: 8 respondentů odpovědělo, že jim úkoly zaberou hodinu. 12 respondentů odpovědělo, že bývají venku různě dlouho.

Odpovědi dětí jsou zpracovány v grafu č. 13 a 14.

Graf č. 13

Graf č. 14

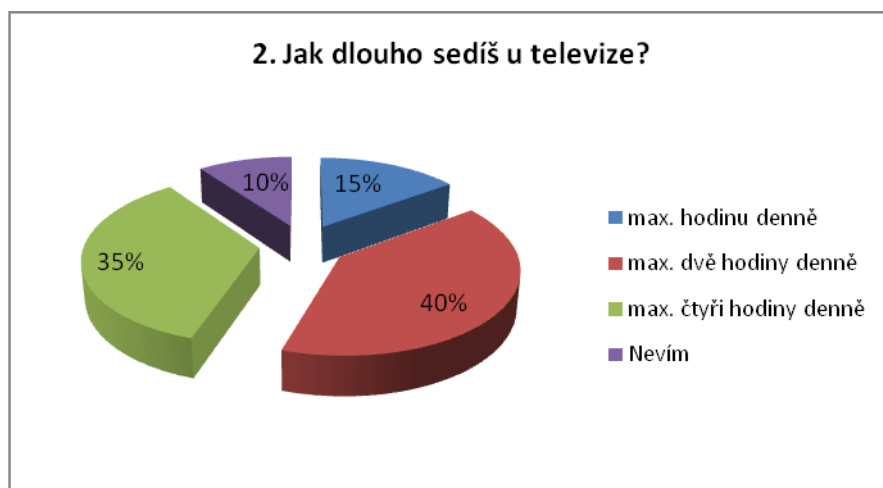
Podobně i odpovědi na otázku č. 2 a 3 dokládají, že děti tráví velmi mnoho času mimo organizované volnočasové aktivity. Šetření ukazuje, že téměř polovina jich tráví téměř veškerý volný čas u televize nebo počítače.

Konkrétně na otázku č. 2 odpověděli tři respondenti, že se u televize stráví maximálně hodinu denně. 8 respondentů uvedlo, že u televize stráví maximálně dvě hodiny. 7 respondentů uvedlo, že u televize stráví maximálně čtyři hodiny. Dva respondenti na tuto otázku odpověděli, že neví, jak dlouho se dívají na televizi.

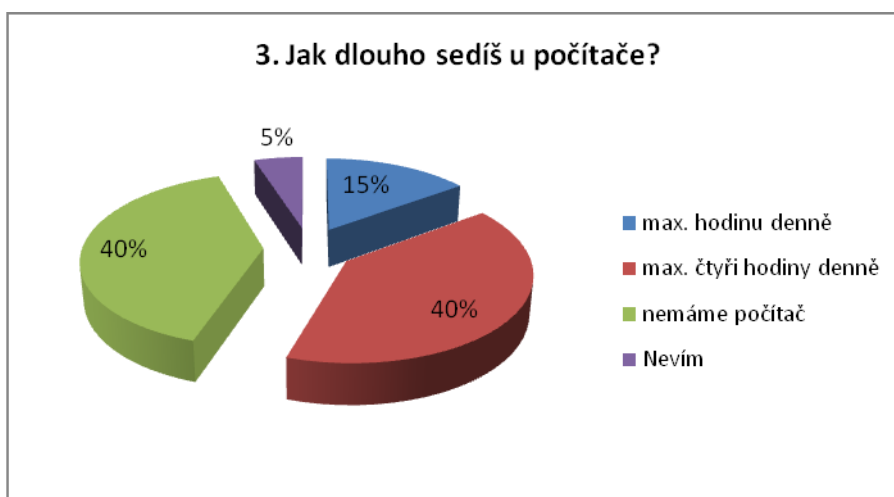
Na tuto otázku č. 3 odpověděli 3 respondenti, že u počítače tráví maximálně jednu hodinu denně. 8 respondentů uvedlo, že u počítače tráví maximálně 4 hodiny denně. 8 respondentů uvedlo, že doma počítač nemají. Jeden z oslovených uvedl, že neví, jak dlouho u počítače sedí.

Otázka č. 2 a 3 je zpracována v grafu č. 15 a 16.

Graf č. 15

Graf č. 16

1.5 Shrnutí

Na základě výzkumného šetření, které bylo provedeno formou strukturovaného rozhovoru u 10 rodin splňujících kritéria sociálního znevýhodnění, jsem dospěla k těmto závěrům:

- ***Trávení volného času v sociálně znevýhodněných rodinách je u dětí omezeno finanční situací rodiny a také přístupem rodičů k volnému času svých dětí.***

Společně tráví volný čas s dětmi pouze 19% rodičů, tedy méně než polovina rodičů, jak jsem předpokládala. Celých 60% rodičů uvádí jako důvod, proč jejich dítě nenavštěvuje volnočasové aktivity, nedostatek financí. Přitom 75% dětí, které by o tyto aktivity mělo zájem, uvedlo stejný důvod jako rodiče, tedy finanční situaci rodiny. Zarážející ale bylo také zjištění, že celých 70% dětí vůbec o žádné volnočasové aktivity nestojí.

- ***Informace o existenci volnočasových zařízení a dalších možnostech, jak využívat volný čas, má celých 60% rodičů. Nabídky těchto zařízení ale využívá jen polovina rodin. Informovanost dětí o těchto zařízeních je větší, ví o nich 95%, ale pouze 40% je navštěvuje.***

Liší se také povědomí o konkrétních zařízeních. Zatímco rodiče nejčastěji uváděli DDM Budík, nízkoprahové zařízení nikdo. 53% dětí znalo nízkoprahové zařízení SUTERÉN a naopak DDM vůbec žádné dítě nevedlo.

Domnívám se, že to může souviset s tradičním pohledem rodičů na prožívání volného času dětí. Mají vlastní zkušenost s kroužky ve škole, případně s domy dětí a mládeže, což jsou zařízení, která volnočasové aktivity poskytují už mnoho let. Nízkoprahová zařízení tak dlouhou tradici v naší zemi nemají a jejich nabídka bývá cílena přímo na děti, takže mnohým rodičům informace o její existenci uniká. Každopádně nadpoloviční znalost toho zařízení mezi dětmi minimálně svědčí o jeho poměrně dobré propagaci a oslovení správné cílové skupiny.

➤ *Výzkum také potvrdil malý zájem rodičů o to, jak jejich děti tráví volný čas.*

Polovina rodičů neví, jaký význam má volný čas pro dítě. Jeden z rodičů ho považuje za nedůležitý. Děti současně potvrdily, že polovina rodičů vůbec nemá přehled o tom, jak volný čas tráví a téměř polovina se na to vůbec neptá.

➤ *Ze šetření dále vyplynulo, že děti tráví svůj volný čas převážně neorganizovaně venku s kamarády či spolužáky (60%), doba takto strávená je individuální.*

Pokud děti netráví svůj volný čas venku, tráví ho u televize či počítače. I přesto, že 4 z dospělých respondentů uvedlo, že děti na počítači nejsou, jelikož ho doma nemají, děti přesto uváděly, že na počítač chodí, a to buď ve škole, nebo u kamarádů. Doba, kterou děti tráví u televize a u počítače je dlouhá. Celých 35% dětí uvedlo, že u televize sedí denně maximálně 4 hodiny, 40% dětí stráví stejnou dobu u počítače.

Výzkum v podstatě potvrdil to, co jsem uváděla v teoretické části práce. Způsoby trávení volného času dětí ze sociálně znevýhodněných rodin ovlivňuje ve velké míře finanční situace. Podstatnou roli ale hraje také přístup rodičů k této problematice. Přihlédneme-li k existujícím možnostem využívat nabídku bezplatných volnočasových aktivit, jeví se nezáměr rodičů o děti a jejich volný čas a absence společně strávených chvil jako významnější činitel při rozvoji sociálně patologických jevů u dětí, který s nevhodně tráveným volným časem dětí souvisí.

ZÁVĚR

Ve své bakalářské práci jsem se zabývala tématem trávení volného času dětí a mládeže v sociálně znevýhodněných rodinách.

V teoretické části jsem se pokusila nejprve definovat pojem sociálně znevýhodněného prostředí a vysvětlit jeho souvislost s rodinou, jejím působením na dítě a s výchovnými styly. Dále jsem se zabývala problematikou trávení volného času. Nastínila jsem historický vývoj této problematiky, vymezila jsem základní pohledy na volný čas. Zabývala jsem se činiteli, které ovlivňují způsob trávení volného času dětí. Zajímaly mne instituce poskytující volnočasové aktivity a dále rizikové faktory nevhodných aktivit ve volném čase dětí a jejich souvislost se sociálně znevýhodněným prostředím rodin.

V praktické části práce jsem se tuto problematiku pokusila prověřit na základě výzkumného šetření přímo v rodinách, které splňují kritéria sociálního znevýhodnění. Použita byla metoda strukturovaného rozhovoru s rodiči a dětmi, oslovila jsem výběrový vzorek 10 rodin, tedy 10 dospělých respondentů (matky) a 20 dětských respondentů ve věku 6 – 15 let.

Ze šetření vyplynulo, že rodiče ze sociálně znevýhodněných rodin s dětmi společně volný čas téměř netráví. Dále se ukázalo, že finanční situace rodiny má vliv na výběr volnočasových aktivit, respektive na to, že děti tyto aktivity využívat nemohou. Výzkumem jsem zjistila, že informovanost rodičů a dětí o nabídce volnočasových aktivit v okolí jejich bydliště je poměrně vysoká, ale přesto nevyužívaná. Naopak zájem o způsob trávení volného času dětí ze strany rodičů je minimální.

Tyto závěry potvrdily, že nezájem rodičů o to, jak jejich děti tráví volný čas a s kým se stýkají, nezapojení se dětí do volnočasových aktivit z důvodu finančních i z důvodu nedostatečné motivace ze strany rodičů, vede k intenzivnějšímu vyhledávání jiných aktivit (bezcílné a bezúčelné bloumání venku, pohyb v závadových partách, vyhledávání náhradních způsobů „zabíjení“ volného času, jako je televize a počítač atd.). Rizikovost těchto aktivit a současné nedostatečné zázemí rodiny vidím jako jednu z příčin budoucího rozvoje sociálně patologických jevů u dětí. To se týká asi všech dětí obecně, ale sociálně znevýhodněné děti v tomto smyslu vnímám jako podstatně zranitelnější. Z tohoto hlediska je nutné vyzdvihnout význam nízkoprahových zařízení, která jsou pro svou bezplatnost těmto dětem dostupná. Zároveň jim poskytují prostor pro řešení jejich složité životní situace. Výzkum nepřímo potvrdil, že se daří těmto zařízením v daném regionu

oslovovat tuto cílovou skupinu dětí. Zdá se ale, že propagaci je nutné zacílit i na jejich rodiče, které mohou k vyhledávání tohoto zařízení děti dále podněcovat.

Problematika trávení volného času je velmi rozsáhlá a mohla by být jistě zpracována z různých pohledů. Přesto si myslím, že cíl práce, který jsem formulovala v úvodu, byl splněn. Za úvahu by jistě stálo prohloubení výzkumné části, která naznačila určitá témata - například využívání dostupných volnočasových aktivit sociálně znevýhodněných dětí nebo zvyšování povědomí rodičů o významu volného času dětí.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- 1) ACH, J. a kol. *Necháme děti na ulici?* 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1968. 100 str.
- 2) BALVÍN, J. a kol. *Romové a volný čas*. Pedagogická fakulta MU: Ústí nad Labem 1997. 155 str. ISBN 80-902142-5-9
- 3) BECHYŇOVÁ, V., KONVIČKOVÁ, M. *Sanace rodiny*. 1. vyd. Praha: Portál, 2008. s. 152. ISBN 978-80-7367-392-5.
- 4) CIPRO, M. *Průvodce dějinami výchovy*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1984. 584 s.
- 5) ČÁP, J. *Psychologie výchovy a vyučování*. Praha: Karolinum, 1997, s. 336.
- 6) FISHER, S., ŠKODA, J. *Sociální patologie*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing,a.s., 2009. 224 str. ISBN 978-80-247-2781-3.
- 7) HELUS, Z. *Dítě v osobnostním pojetí*. 1.vyd. Praha: Portál, 2004. 232 str. ISBN 80-7178-888-0.
- 8) HOFBAUER, B. *Děti, mládež a volný čas*. 1.vyd. Praha: Portál, 2004. 176 str. ISBN 80-7178-927-5.
- 9) JEDLIČKA, R. *Děti a mládež v obtížných životních situacích*. 1.vyd. Praha: Themis, 2004. ISBN 80-7312-038-0.
- 10) KRAUS, B. *Sociální aspekty výchovy*. 2.vyd. Hradec Králové: Gaudeamus 1999. 165 str. ISBN 80-7041-135-X.
- 11) KRAUS, B. *Základy sociální pedagogiky*. 1.vyd. Praha: Portál, 2008. 216 str. ISBN 978-80-7367-383-3.
- 12) KRAUS, B. *Středoškolská mládež a jeho svět na přelomu století*. Brno: Paido, 2006. 156 str. ISBN 80-7315-125-1.
- 13) MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A. *Mládež a delikvence*. 2. vyd. Praha: Portál, 2003. 340 str. ISBN 80-7178-771-X.
- 14) MATĚJČEK, Z. *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*. Praha: Portál, 1994. 98 str. ISBN 80-85282-83-6.
- 15) MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 1993. 144 str. ISBN 80-85850-24-9.
- 16) MATOUŠEK, O. *Slovník sociální práce*. 2. vyd. Praha: Portál, 2008. 271 s. ISBN 978-80-7367-368-0.
- 17) ŘEZÁČ, J. *Sociální psychologie*. Brno: Paido, 1998, 268 str. ISBN 80-85931-48-6.
- 18) PÁVKOVÁ, J. a kol. *Pedagogika volného času*. Praha: Portál 1999. 229 str. ISBN 80-7178-295-5.

- 19) SMOLÍK, J. *Subkultury mládeže*. 1.vyd. Praha: Grada, 2010. 281 s. ISBN 978-80-247-2907-7.
- 20) SPOUSTA, V. *Metody a formy výchovy ve volném čase*. 1.vyd.Brno: Masarykova univerzita, 1996. 82 str. ISBN 80-210-1275-7
- 21) ŠVIGOVÁ, M. *Volný čas a my*. 1. Vyd. Praha:Svobodné slovo 1967. 150 str.
- 22) VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie I*. 1.vyd. Praha:Karolinum, 2005. ISBN 978-80-246-0956-0
- 23) VÁGNEROVÁ, M. *Základy psychologie*. 1. dotisk 1. vyd. Praha: Karolinum, 2005. 356 s. ISBN 80-246-0841-3.
- 24) Zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání.
- 25) Zákon č. 111/ 2006 Sb. o pomoci v hmotné nouzi.

Zdroje online

- 26) Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy [online]. [citace 25. dubna 2011]. Dostupný z WWW:
<http://www.msmt.cz/strukturalni-fondy/provadeci-dokument-op-vk-verze-k-6-11-2009>
- 27) Salesiáni dona Bosca [online]. [citace 12. ledna 2011]. Dostupný z WWW:
<http://www.sdb.cz/zakladatel-jan-bosco/>
- 28) Ministerstvo práce a sociálních věcí [online]. *Metodická příručka pro výkon terénní sociální práce*, 2007. [citace 12. ledna 2011]. Dostupný z WWW:
<http://www.mpsv.cz/files/clanky/4031/Methodicka_prirucka_TSP.pdf
- 29) *Metodický pokyn provozovatelů NZDM* [online]. 2008. [citace 12. ledna 2011]. Dostupný z WWW:
<http://www.streetwork.cz/images/download/Pojmoslovi_text.pdf

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č. 1 – Otázky rozhovoru pro rodiče

Příloha č. 2 – Otázky rozhovoru pro děti

Příloha č. 1

Rozhovor pro rodiče

- 1) *Kolik máte dětí?*
- 2) *Jaké je vaše současné zaměstnání?*
- 3) *Co dělají Vaše děti ve volném čase?*
 - *Kolik času tráví venku?*
 - *S kým se stýkají?*
- 4) *Jak trávíte s dětmi volný čas během roku?*
- 5) *Jak trávíte s dětmi volný čas o prázdninách?*
- 6) *Kolik času tráví Vaše dítě u televize?*
- 7) *Kolik času tráví Vaše dítě u počítače?*
- 8) *Znáte nějaké volnočasové zařízení, kam by Vaše dítě mohlo chodit?*
- 9) *Chodí Vaše děti do takového zařízení?*
- 10) *Kolik peněz přibližně zaplatíte za volnočasové aktivity Vašich dětí měsíčně?*
- 11) *Ovlivňuje vaše finanční situace to, zda děti budou navštěvovat kroužky?*
- 12) *Proč si myslíte, že je pro děti důležité, aby navštěvovaly nějaké zájmové kroužky?*

Příloha č. 2

Rozhovor pro děti

- 1) *Co děláš, když přijdeš domů ze školy?
Kolik času Ti tyto činnosti zaberou?*
- 2) *Jak dlouho sedíš u televize?*
- 3) *Jak dlouho sedíš u počítače?*
- 4) *Vědí rodiče, co děláš ve volném čase?
Ptají se, co děláš?*
- 5) *Znáš nějaké kroužky nebo klub ve svém okolí?
Jaké?
Navštěvuješ nějaké?*
- 6) *Chtěl bys nějaký kroužek či klub navštěvovat?
Co ti v tom brání?*